

**UCHWAŁA NR LXII/867/23
RADY MIASTA ZABRZE**

z dnia 13 lutego 2023 r.

w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Zabrze na lata 2023-2026”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2022 r., poz. 559) oraz art. 87 ust. 1, 3, 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2022 r., poz. 840), na wniosek Prezydenta Miasta Zabrze

uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjąć „Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Zabrze na lata 2023-2026”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały, zaopiniowany przez Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

§ 2. Wykonanie uchwały powierzyć Prezydentowi Miasta Zabrze.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od daty ogłoszenia jej w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego.

Przewodnicząca Rady Miasta
Zabrze

**mgr inż. Lucja Chrzęstek-
Bar**

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA ZABRZE NA LATA 2023-2026

ZABRZE, 2022 r.

Widok na panoramę Miasta Zabrze [7]

Zamawiający:

Urząd Miejski w Zabrzu

41-800 Zabrze ul. Powstańców Śląskich 5-7

Wykonawca:

Zespół EKO – GEO GLOB

Spis treści

SPIS TREŚCI.....	3
1. Wstęp.....	5
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	6
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	6
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	13
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	13
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa .	16
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	17
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta (analiza dokumentów programowych miasta Zabrze).....	17
5.2.Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego).....	22
5.2.1.Zarys historii obszaru miasta Zabrze	22
5.2.2.Krajobraz kulturowy	24
5.2.3.Zabytki o najwyższym znaczeniu dla miasta.....	29
5.2.4.Zabytki będące własnością miasta	45
5.2.5.Zabytki ruchome.....	50
5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych	54
5.2.7.Zabytki archeologiczne.....	56
5.2.8. Dziedzictwo niematerialne	57
5.3. Zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony	58
5.4. Zabytki z terenu miasta Zabrze wpisane do Gminnej Ewidencji Zabytków.....	64
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	66
7. Założenia programowe – cele, priorytety, kierunki działań i zadania	69
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	77
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.....	77

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	78
11. Realizacja i finansowanie przez miasto Zabrze zadań z zakresu ochrony zabytków	85
Spis tabel.....	87
Spis fotografii	87
Bibliografia	88

1. Wstęp

Zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2022 poz. 840), gmina ma obowiązek sporządzić gminny program opieki nad zabytkami. Program ten jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Działania te określone są w odniesieniu do całej gminy jako jednostki podziału administracyjnego. Dotyczą nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców. Głównym beneficjentem realizacji programu jest społeczność lokalna, a rolą programu jest wzbudzenie w lokalnej społeczności świadomości wspólnoty kulturowej poprzez uświadamianie mieszkańcom znaczenia lokalnych wartości kulturowych.

Program określa kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami: wskazuje konieczne do wykonania zadania i sugeruje sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych działań organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych. Istotnym celem programu jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy. Aby program mógł być w pełni realizowany, ważne jest zaangażowanie mieszkańców w opiekę nad zabytkami, za które odpowiedzialne będą władze gminy.

Program powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe miasta. Współpraca środowisk samorządowych, konserwatorskich i lokalnych przy realizacji programu przynieść powinna wszystkim stronom wymierne korzyści: zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, polepszenie stanu obiektów zabytkowych, zwiększenie atrakcyjności przestrzeni publicznych, ostatecznie prowadząc do wzrostu rozwoju społeczno-gospodarczego.

Gminny program opieki nad zabytkami jest opracowywany na 4 lata. Co 2 lata Prezydent sporządza sprawozdanie z realizacji programu, które przedstawia Radzie Miasta. Kolejne sporządzane programy opieki powinny uwzględniać pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu kulturowego oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu.

Program ten stanowi kontynuację opracowanego Gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Zabrze na lata 2019-2022, który został przyjęty Uchwałą Nr V/41/19 Rady Miasta Zabrze z dnia 4 lutego 2019 r.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami są przepisy wynikające z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840). Zapis w ustawie mówi jasno, że zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

Program ma na celu, w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego, dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program jest potem ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy. Sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Do najważniejszych aktów prawnych regulujących sposób ochrony i zarządzania zabytkami w Polsce należą:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483, ze zm.)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa narodowego w Polsce (art. 5), stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (art. 6 ust. 1), wskazuje, że ochrona środowiska (w tym zabytków) jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa i każdego obywatela (art. 86).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2022 r., poz. 840)

Ustawa jest kluczowym aktem prawnym w dziedzinie ochrony zabytków. Definiuje ona m.in. pojęcie zabytku, reguluje zasady ochrony i opieki nad zabytkami, określa: formy ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków, obowiązki właściciela lub posiadacza zabytku, formy finansowania opieki nad zabytkami, zasady prowadzenia badań przy zabytkach, etc.

Ustawa definiuje pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami:

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5).

Formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków

Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o taki wpis może występować właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na

którym znajduje się zabytek. Także wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków.

Do rejestru można wpisać także otoczenie, nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków może wpisać także do rejestru historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny.

Lista Skarbów Dziedzictwa

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na ww. listę wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:

- 1) *zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,*
- 2) *elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,*
- 3) *wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,*
- 4) *wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pastel, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,*
- 5) *mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,*
- 6) *oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,*
- 7) *oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,*
- 8) *fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,*
- 9) *pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,*
- 10) *pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,*
- 11) *map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,*
- 12) *środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,*
- 13) *innych kategorii, niewymienionych w pkt 1–12, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro*

– na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Pomnik Historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu. Na listę Pomników Historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Park kulturowy

Park Kulturowy jest tworzony w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Podstawą jego utworzenia jest uchwała rady gminy, którą podejmuje się po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Formę ochrony stanowi także gminna ewidencja zabytków, w której powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków,
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. (art. 22. ust. 5).

Ustawa określa także obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Do obowiązków gminy należy w szczególności:

- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy (art. 22. ust. 4),
- sporządzanie (na okres 4 lat) gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87),
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej (art. 18 i 19),
- sporządzanie gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowywanego zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r.

Istotne dla prowadzonych przez gminę zadań są zapisy w art. 19 ustawy:

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,

- parków kulturowych.

W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie. Nowelizacja ustawy z dnia 22 czerwca 2017 roku wprowadziła zapis, mający na celu ochronę obiektów zabytkowych, co do których zostało wszczęte postępowanie w sprawie wpisu do rejestru zabytków nieruchomych, ale decyzja nie jest jeszcze ostateczna: *„od dnia wszczęcia postępowania w sprawie wpisu zabytku do rejestru do dnia, w którym decyzja w tej sprawie stanie się ostateczna, przy zabytku, którego dotyczy postępowanie, zabrania się prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i podejmowania innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku”*. Zakaz ten dotyczy również robót budowlanych objętych pozwoleniem na budowę albo zgłoszeniem, a także działań określonych w innej decyzji pozwalającej na ich prowadzenie. (Art. 10 a).

W ramach nowelizacji ustawy samorządy wszystkich szczebli otrzymały możliwość udzielania dotacji na prace przy zabytkach nie tylko wpisanych do rejestru zabytków, lecz również znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. (Art. 81 ust.1).

Zgodnie z zapisami znowelizowanej ustawy wprowadzone zostały administracyjne kary pieniężne:

Właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, który nie powiadomił odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,*
- 2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,*
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego, w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,*
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości*

- podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2022 r., poz. 559 ze zm.)

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządu gminnego. Ustawa o samorządzie gminnym, jako jedno z zadań własnych gminy, wymienia sprawy z zakresu kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 7 ust.1, pkt 9).

Dodatkowe uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawierają m.in.:

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2022 r., poz. 503 ze zm.)

Ustawa precyzuje, co powinno być uwzględniane podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także ustaleniach lokalizacji inwestycji celu publicznego. W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

należy uwzględnić wymagania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, a także dóbr kultury współczesnej.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. z 2021 r., poz. 2351 ze zm.)

Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków, obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz w odniesieniu do obiektów w gminnej ewidencji zabytków.

W kontekście ochrony zabytków istotnym przepisem prawa budowlanego jest możliwość skorzystania z odstępstw od sprecyzowanych w ustawie przepisów techniczno-budowlanych, dotyczących projektowania, budowania, użytkowania i utrzymywania obiektów budowlanych. Odstępstwo można uzyskać przed wydaniem pozwolenia na budowę lub decyzji o zmianie sposobu użytkowania obiektu. Organ wydający pozwolenie na budowę występuje w tej sprawie do ministra, który ustanowił przepisy techniczno-budowlane (art. 9). Należy też zwrócić uwagę, że w myśl prawa budowlanego, budowy i roboty budowlane niewymagające pozwolenia na budowę, jeżeli są wykonywane przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków wymagają pozwolenia na budowę, a jeżeli są wykonywane na obszarze wpisanym do rejestru zabytków - wymagają zgłoszenia, przy czym do wniosku o pozwolenie na budowę oraz do zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 29 ust. 4). Natomiast pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (art. 39 ust. 2).

W odniesieniu do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 39 ust. 3). Ponadto umieszczanie tablic i urządzeń reklamowych na obiektach wpisanych do rejestru zabytków wymaga pozwolenia na budowę (art. 29 ust. 2 pkt 6), a instalowanie krat na obiektach wpisanych do rejestru zabytków wymaga zgłoszenia (art. 30 ust. 1 pkt 3a).

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2020 r., poz. 1973 ze zm.)

Ustawa wskazuje, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych. Dodatkowo ustanawia, iż prognoza oddziaływania na środowisko, sporządzana przy okazji opracowywania: polityk, strategii, planów lub programów powinna: określać, analizować i oceniać przewidywane, znaczące oddziaływanie na środowisko, a także zabytki.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2022 r., poz. 916 ze zm.)

Jednym z celów ochrony przyrody jest ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień (art. 2, ust. 2, pkt 5). Jako jedną z form ochrony przyrody w tym jej immanentnego składnika, jakim jest krajobraz ustawa ta przyjmuje w art. 6, ust. 1, pkt 3 park krajobrazowy. Zgodnie z art. 16, ust. 1, park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz

walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Zarówno utworzenie parku krajobrazowego jak i nadanie mu statutu należą do prerogatyw sejmiku wojewódzkiego (art. 16, ust. 3, ust. 5).

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2021 r., poz. 1899 ze zm.)

Ustawa mówi, że jednym z celów publicznych jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz precyzuje, jakie działania (sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości) wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. z 2020 r., poz. 194 ze zm.)

W rozumieniu niniejszej ustawy działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Ustawa określa, że sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury oraz, że prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. z 2022 r., poz. 1327 ze zm.)

Ustawa informuje, że gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zawierają:

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. z 2022 r., poz. 385)

Ustawa zawiera zapisy o przechowywaniu, zabezpieczaniu i udostępnianiu zabytków. Ustawa mówi, iż Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określa, w drodze rozporządzenia, zakres, formy i sposób ewidencjonowania zabytków w muzeach.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. z 2019 r., poz. 1479 ze zm.)

Biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy, które zawiera:

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2020 r., poz. 164 ze zm.)

Narodowy zasób archiwalny służy nauce, kulturze, gospodarce narodowej oraz potrzebom obywateli. Nadzór nad narodowym zasobem archiwalnym sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego za pośrednictwem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

Akty wykonawcze:

- Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r., Nr 71, poz. 650),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 r., Nr 75, poz. 706),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz. U. z 2004 r., Nr 102, poz. 1066),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. z 2020 r., poz. 1901),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., Nr 212. poz. 2153),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r., poz. 1470).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r., Nr 89, poz. 510),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2021 r., poz. 56),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. z 2021 r., poz. 81).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Zabrze na lata 2023 – 2026, jest spójny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w dokumentach poniżej:

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 (Uchwała Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.)

Główny cel Programu 2019–2022 brzmi:

„Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”

Cel Programu będzie realizowany przez następujące cele szczegółowe i kierunki działań:

Cel szczegółowy 1: Optimalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego

Kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami

Kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunki działania:

1. Upowszechnienie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r.)

Znaczenie dokumentu w kontekście programu opieki nad zabytkami jest istotne, gdyż jednym z ustawowych celów programów opieki nad zabytkami jest włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.

Celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie.

Koncepcja kładzie nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument formułuje również zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa. Uwzględnia także problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu;
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na obszarach o niższym reżimie ochronnym;
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich;
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni.

***Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030
(Uchwała Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.)***

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (SRKS) stanowi kontynuację i aktualizację przyjętej uchwałą nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020.

Diagnoza w zakresie objętym programowaniem strategicznym opiera się na trzech obszarach:

- obszar 1: współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

W obszarze 2 kultura wskazano m.in. na zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych (tylko niespełna 1/3 obiektów zabytkowych figurujących w rejestrze krajowym nie wykazuje objawów zniszczenia). Jednocześnie wskazano także na rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego, które zarówno w Polsce, jak i na świecie, odgrywają również coraz ważniejszą rolę w kształtowaniu świadomości historycznej i tożsamości narodowej.

Jako cel główny SRKS wskazała wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Cel główny SRKS realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe:

- Cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne:
 - Usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami,
 - Rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
- Cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich:
 - Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
 - Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury,
 - Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
 - Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
 - Wzmacnianie promocji kultury polskiej za granicą.
- Cel szczegółowy 3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.
 - Wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju,
 - Rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych,
 - Wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Zabrze na lata 2023 – 2026 wykazuje spójność zarówno z programami o charakterze wojewódzkim, a w szczególności z następującymi programami strategicznymi i ich celami:

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie śląskim na lata 2018-2021 (Uchwała nr V/50/14/2018 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 19 marca 2018 r.)

Wyznaczona w ramach programu misja: HARMONIJNY KRAJOBRAZ KULTUROWY ORAZ AUTENTYZM MATERIALNEGO I NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA JEST CZYNNIKIEM BUDOWY KAPITAŁU SPOŁECZNEGO I ROZWOJU GOSPODARCZEGO WOJEWÓDZTWA ORAZ PROMOCJI REGIONU W KRAJU I NA ŚWIECIE

Aby misja została zrealizowana, wyznaczono do realizacji dwa cele strategiczne programu:

- Cel strategiczny I – Zachowanie dziedzictwa kulturowego i włączenie go w procesy gospodarcze,
- Cel strategiczny II – Kształtowanie pozytywnych postaw społeczeństwa wobec dziedzictwa kulturowego regionu.

Wyznaczone cele operacyjne oraz kierunki działań przedstawiono na poniższym rysunku.

CEL STRATEGICZNY	CEL OPERACYJNY	KIERUNKI DZIAŁAŃ
1	2	3
I KSZTAŁTOWANIE KULTUROWEGO OBRAZU WOJEWÓDZTWA	I.1 USTALENIE POTENCJAŁU ZASOBÓW ZABYTKOWYCH WOJEWÓDZTWA	I.1.A. WERYFIKACJA ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA
		I.1.B. ROZWÓJ BADAŃ I STUDIÓW NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA
	I.2 BUDOWA SYSTEMU ZARZĄDZANIA ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA	I.2.A. TWORZENIE NOWOCZESNYCH STRUKTUR ZARZĄDZANIA ZABYTKAMI
		I.2.B. ZARZĄDZANIE ZABYTKAMI
	I.3 WŁĄCZENIE ZABYTKÓW W PROCESY GOSPODARCZE	I.3.A. KONSERWACJA I ADAPTACJA ZABYTKÓW
		I.3.B. KREACJA MARKOWYCH PRODUKTÓW TURYSTYCZNYCH W OPARCIU O OBIEKTU ZABYTKOWE
II KSZTAŁTOWANIE POZYTYWNYCH POSTAW SPOŁECZEŃSTWA WOBEC DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU	II.1 UPOWSZECZNIANIE WIEDZY O ZABYTKACH ORAZ ZASADACH OPIEKI NAD ZABYTKAMI	II.1.A ROZWÓJ I WZMOCNIENIE EDUKACJI REGIONALNEJ
		II.1.B DOSKONALENIE KARD DZIAŁAJĄCYCH W STREFIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI
	II.2. AKTYWIZACJA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH NA RZECZ OPIEKI NAD ZABYTKAMI	II.2.A WSPIERANIE DZIAŁAŃ NA RZECZ POZNANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU
		II.2.B PROMOWANIE PRZYKŁADÓW DOBRYCH PRAKTYK W SFERZE OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030” (Uchwała Sejmiku Województwa Śląskiego nr VI/24/1/2020 z dnia 19 października 2020 r.)

W Strategii w ramach przedsięwzięcia Turystyczne Śląskie wyznaczono następujący zakres działań spójny z przedmiotowym opracowaniem:

1. Popularyzacja rozpoznawalności i dalszy rozwój marki Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego i Szlaku Orlich Gniazd.
2. Upowszechnienie wiedzy na temat unikalnej wartości historycznej i kulturowej Podziemi Tarnogórskich wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.
3. Rozwój turystyki biznesowej i przemysłu wielkich wydarzeń.
4. Popularyzacja i rozwój infrastruktury służącej turystyce pielgrzymkowej i turystyce sentymentalno-kulturowej.
5. Rozwój turystyki bez barier oraz rozwój bezpieczeństwa na szlakach turystycznych.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta (analiza dokumentów programowych miasta Zabrze)

Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Zabrze na lata 2023-2026, jest zbieżny z dokumentami miasta o charakterze strategicznym i opracowaniami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej miasta oraz zawierającymi ustalenia dotyczące ochrony środowiska przyrodniczego, opisanymi poniżej:

Strategia Rozwoju Miasta Zabrze 2030 (Uchwała nr LIX/709/18 Rady Miasta Zabrze z dnia 27 sierpnia 2018 r.)

Strategia przedstawia wizję Zabrza jako miasta kreującego swój rozwój oparty na dążeniu do: popularyzowania i utrwalania aktywnych postaw społecznych i świadomego uczestnictwa we współczesnych procesach kulturowych, stworzenia konkurencyjnych specjalizacji różnych branż, w tym innowacyjnej gospodarki, tworzenia przyjaznych przestrzeni miejskich oraz osiągnięcia znaczącej pozycji w Metropolii.

W ramach Strategii Rozwoju Miasta Zabrze utrzymano cztery priorytety rozwoju : P1. Aktywne społeczeństwo miejskie, P2. Rozwój i innowacyjność gospodarki, P3. Przyjazność przestrzeni miasta, P4. Znacząca pozycja metropolitalna.

W Strategii przyjęto, że priorytety wyznaczają główne obszary rozwoju miasta, w których dokonywana jest interwencja za pomocą zbioru mierzalnych Celów Strategicznych (C) oraz wynikających z nich kierunków rozwoju (K) oraz konkretnych działań i przedsięwzięć (PR).

Dla tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego najistotniejsze są kierunki rozwoju i przedsięwzięcia przypisane do dwóch priorytetów: P3 oraz P4:

P3. Przyjazność przestrzeni miasta

C 11. Zapewnienie ładu przestrzennego

K 11.1. Funkcje w przestrzeni miasta:

- Sporządzanie Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego oraz zmian w Studium Kierunków i Uwarunkowań Zagospodarowania Przestrzennego (PR 11.1.1.)
- Porządkowanie przestrzeni miejskiej, w tym: ujednolicenie elementów, mała architektura, spójne elementy wykończeń elewacji i nawierzchni, małe obiekty handlowo-usługowe (PR 11.1.4.)
- Odnowienie istniejących oraz budowa nowych skwerów, parków, enklaw zieleni, terenów zieleni miejskiej (PR 11.1.6.)

C 15. Podnoszenie standardu istniejących komunalnych zasobów mieszkaniowych

K 15.2. Zabytkowe zasoby mieszkaniowe:

- Remontowanie i modernizowanie zabytkowych, komunalnych budynków mieszkaniowych z uwzględnieniem OZE i ciepła systemowego (PR 15.2.1.)

P4. Znacząca pozycja metropolitalna

C 16. Intensyfikacja działań turystyki kulturowej

K 16.1. Turystyka przemysłowa:

- Realizowanie zadań wynikających z Programu Zabrze – Ośrodek Kultury Technicznej i Turystyki Przemysłowej (PR 16.1.1.)
- Stworzenie Parku Kulturowego Wielkomiejskiego Zespołu Przemysłowego w Zabrzu (PR 16.1.2.)
- Organizowanie Międzynarodowej konferencji i targów turystyki i dziedzictwa przemysłowego (PR 16.1.3.)
- Wspieranie działalności i projektów Muzeum Górnictwa Węglowego (PR 16.1.4.)
- Podejmowanie działań inwestycyjnych na rzecz inicjatyw turystyki przemysłowej (PR 16.1.5.)

K 16.2. Turystyka miejska

- Tworzenie produktów turystyki miejskiej, w tym: Zabrzeński szlak moderny, cykliczne wydarzenia w przestrzeni publicznej osiedla Zandka (PR 16.2.2.)

C 18. Zwiększenie międzynarodowej rozpoznawalności miasta w dziedzinie kultury

K 18.1. Produkty kulturalne miasta przy współdziale lokalnych środowisk artystycznych

- Kreowanie i realizowanie znaczących wydarzeń kulturalnych typu: koncerty, przeglądy, wystawy (PR 18.1.1.)
- Stworzenie inkubatora kultury i designu w obiektach poprzemysłowych (PR 18.1.2.)
- Utworzenie Centrum Kultury Carbon Art. (PR 18.1.3.)

K 18.2. Instytucje kultury

- Realizowanie wydarzeń o zasięgu metropolitalnym przez Filharmonię Zabrzeńską, Teatr Nowy, Muzeum Górnictwa Węglowego (PR 18.2.2.)
- Modernizowanie, rozbudowa i remonty zabrzeńskich instytucji kultury o znaczeniu metropolitalnym (PR 18.2.3.)

Równolegle do celów strategicznych (odnoszących się tylko do jednego z priorytetów rozwoju miasta) zdefiniowano Cele Horyzontalne (CH) wiążące się z zakresem tematycznym wszystkich priorytetów rozwoju miasta. Zagadnienia związane z dziedzictwem kulturowym zostały włączone do następujących celów:

CH 3. Rewitalizacja miasta

KH 3.1. Lokalny Program Rewitalizacji Obszarów Miejskich Miasta Zabrze na lata 2016-2023:

- Wdrożenie projektów rewitalizacyjnych objętych LPR w sferze społecznej (PRH 3.1.1.), gospodarczej (PRH 3.1.2.) oraz przestrzennej (PRH 3.1.3.)

KH 3.2. Działania wspierające rewitalizację:

- Zrewaloryzowanie, zmodernizowanie, remonty przestrzeni centralnych miasta i obiektów zabytkowych (PRH 3.2.1.)
- Prowadzenie prac konserwatorskich dla potrzeb restauracji i zachowania dziedzictwa przemysłowego (PRH 3.2.2.)

CH 4. Skuteczne promowanie miasta

KH 4.2. Promocja produktów miejskich:

- Zaktualizowanie i wdrażanie przedsięwzięć Strategii komunikacji marketingowej markowych produktów turystycznych miasta Zabrze na lata 2011-2020 wraz z koncepcją marki miasta jako ośrodka turystyki poprzemysłowej (PRH 4.2.1.)
- Opracowanie i realizacja Programu promocji turystyki przemysłowej i kultury technicznej (PRH 4.2.2.)

Lokalny Program Rewitalizacji Obszarów Miejskich Miasta Zabrze na lata 2016-2023 (uchwała nr XXXV/372/16 Rady Miasta Zabrze z dn. 19 grudnia 2016 r. wraz z późn. zm. - uchwała nr LI/618/17 Rady Miasta Zabrze z dnia 18 grudnia 2017 r. ws. zmiany Uchwały nr XXXV/372/16 z dnia 19.12.2016 w sprawie Lokalnego Programu Rewitalizacji Obszarów Miejskich Miasta Zabrze na lata 2016-2023.)

LPR przedstawia wszechstronną i dogłębną charakterystykę miasta, poświęcając wiele miejsca jego historii, zabytkom i środowisku kulturowemu oraz środowisku przyrodniczemu. Wskazano również niekorzystne aspekty występujące we wszystkich dziedzinach życia społeczno-gospodarczego, wpływające destrukcyjnie na całokształt zjawisk w mieście.

Zestawienie projektów LPR – projekty kluczowe podstawowe (wiele projektów zostało już zrealizowanych):

- Kompleksowa termomodernizacja budynków użyteczności publicznej i budynków mieszkalnych na terenie Zabrze
- Centrum Przesiadkowe w Zabrzu
- Rewitalizacja społeczna - Sandkolonie oraz obszary wskazane w LPR - obszar zdolność do zatrudnienia
- Rewitalizacja społeczna - Sandkolonie oraz obszary wskazane w LPR – obszar samozatrudnienie
- Rewitalizacja społeczna - Sandkolonie oraz obszary wskazane w LPR – obszar zmodernizowane kadry oparte na wiedzy
- Rewitalizacja społeczna - Sandkolonie oraz obszary wskazane w LPR - obszar dostęp do usług opiekuńczych
- Rewitalizacja społeczna - Sandkolonie oraz obszary wskazane w LPR - obszar Wsparcie MŚP

- Rewitalizacja społeczna - Sandkolonie oraz obszary wskazane w LPR - obszar zapobieganie wczesnemu przechodzeniu na emeryturę
- Rewitalizacja społeczna - Sandkolonie oraz obszary wskazane w LPR - obszar wzmacnianie potencjału społeczności lokalnych
- Rewitalizacja społeczna - Sandkolonie oraz obszary wskazane w LPR - obszar rozwój usług społecznych na terenie miasta
- Rewitalizacja kolonii robotniczej „Sandkolonie”
- Rewitalizacja kolonii robotniczej „Sandkolonie”
- Nasza jakość - Twoja szansa – kompleksowy program rozwoju szkolnictwa zawodowego
- Nasza jakość – twoja szansa – kompleksowy program rozwoju – obszar I rynek pracy – kształcenie ustawiczne
- Zabrzanki na Start
- Zagospodarowanie terenu wokół Zabytkowej Kopalni Węgla Kamiennego „Guido”
- Rewitalizacja terenu zespołu zabudowy dawnej kopalni „Królowa Luiza”, obecnie „Sztolnia Królowa Luiza”
- Rewitalizacja dawnego Skansenu Górniczego „Królowa Luiza”, przy ul. Sienkiewicza 43 w Zabrzu
- Rewitalizacja wieży ciśnień na cele kulturalne, społeczne, edukacyjne i naukowe
- Aktywna integracja – przestrzeń Szpitala Klinicznego nr 1 w Zabrzu udostępniona lokalnej społeczności w celu umożliwienia włączenia społecznego
- Programy rehabilitacji leczniczej – wzrost dostępności i podniesienie jakości udzielanych świadczeń z zakresu wczesnej diagnostyki i leczenia wad rozwojowych dzieci, diagnozowania i leczenia chorób cywilizacyjnych dzieci i młodzieży
- Zwiększenie aktywności społeczno-gospodarczej ludności w skutek rewitalizacji zabytkowych obiektów Szpitala Klinicznego nr 1 w Zabrzu i dostosowanie ich do świadczenia usług na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem społecznym
- Kompleksowa termomodernizacja budynków Szpitala Klinicznego nr 1 im. Prof. S. Szyszko Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach wraz z instalacją odnawialnych źródeł energii
- Adaptacja zabudowań po dawnej kopalni Ludwik na cele gospodarcze, kulturalne, turystyczne oraz rekreacyjno-sportowe
- Rewitalizacja i przystosowanie dla celów turystycznych, kulturalnych, sportowych i edukacyjnych obszaru po dawnej kopalni Concordia w tym historycznego zwałowiska skały płonnej.

***Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Zabrze
(Uchwała Nr XXII/126/11 Rady Miejskiej w Zabrzu z 4 lipca 2011 r.)***

Studium jest dokumentem kształtującym politykę przestrzenną gminy, koordynującym ustalenia planów miejscowych oraz promującym gminę na zewnątrz. Zawiera przestrzenne odzwierciedlenie przyjętej strategii rozwoju gminy, stanowi podstawę do opracowania przez Prezydenta Miasta nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Wytacza kierunki kształtowania i realizacji polityki przestrzennej miasta,

określa zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody i krajobrazu kulturowego dla wyznaczonych w nim obszarów.

Do treści studium włączono wykaz obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, obiektów zabytkowych nieruchomych ujętych w GEZ z podziałem na kategorie, obszarów chronionych na podstawie wpisów do mpzp, stanowisk archeologicznych oraz obiektów awangardy modernistycznej.

Dla obiektów wskazanych do ochrony zapisami w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ustalono następujące rygory:

- 1) ochronę, konserwację i rewaloryzację oraz zachowanie w dobrym stanie technicznym i estetycznym;
- 2) utrzymanie historycznych gabarytów, spadków dachu, historycznej kompozycji elewacji i materiałów elewacyjnych oraz pokryć dachowych;
- 3) utrzymanie lub przywrócenie skali i proporcji otworów okiennych i drzwiowych oraz ich rozmieszczenia.
- 4) zakaz zmiany wyglądu zewnętrznego, w sposób niezgodny ze stylem obiektu poprzez: przebudowę, rozbudowę, czy nadbudowę, lokalizowanie zwłaszcza od strony przestrzeni publicznych elementów dekomponujących elewacje.

W sferze przyrody ożywionej wydzielono cztery grupy obiektów przyrodniczych.

Wśród nich, interesujące także z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego:

- 1) tereny zieleni miejskiej: parki, zieleńce, ogród botaniczny, zieleń osiedlowa, czyli obszary komponowane, z których część objęta jest ochroną konserwatorską na mocy wpisu do rejestru zabytków, bądź na mocy zapisów w mpzp (parki: Hutniczy, Poległych Bohaterów, ogród botaniczny)
- 2) obszary i obiekty przyrodniczo cenne proponowane do objęcia ochroną: drzewa i grupy drzew proponowane do ochrony pomnikowej, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, użytki ekologiczne, obszary przyrodniczo cenne proponowane do ochrony lokalnej, na niektórych z nich występują także zabytkowe obiekty architektoniczne (m.in.: dolina potoków Mikulczyckiego i Rokitnickiego, które przepływają przez historyczne osady Rokitnicę i Mikulczyce).

Na podstawie przeprowadzonej waloryzacji historyczno-konserwatorskiej, wyznaczono kierunki polityki przestrzennej władz samorządowych w odniesieniu do środowiska kulturowego, mające na celu realizację priorytetów zdefiniowanych w strategii rozwojowej miasta.

- 1) Nakazano ochronę obiektów i obszarów chronionych na mocy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
- 2) Ustalono nadrzędne wartości dla obiektów i obszarów postulowanych do objęcia ochroną kulturową i krajobrazową.
- 3) Ustanowiono strefę ochrony konserwatorskiej miejskiego krajobrazu kulturowego centrum Zabrze w szczególności układu urbanistycznego, przestrzennych założeń kompozycyjnych i dzieł architektury oraz budownictwa, która obejmuje obszar położony na północ od ul. Roosevelta i Bohaterów Monte Cassino, na zachód od ul. Wolności, na odcinku od ul. Bohaterów Monte Cassino, do ul. Powstańców i wzdłuż niej do ul. Niedziałkowskiego, na południe od ul. Niedziałkowskiego do ul. Trocera i wzdłuż ul. Wolności, do ul. Piłsudskiego i wzdłuż niej do ul. Roosevelta.

4) Zaproponowano objęcie kilkunastu obiektów architektonicznych ochroną prawną w drodze wpisu do rejestru zabytków.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego miasta Zabrze jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. Uchwalone plany uwzględniają ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków i Gminnej Ewidencji Zabytków oraz strefy ochrony wyznaczone w Studium Uwarunkowań. Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu w MPZP powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

Spis planów uchwalonych oraz planów w opracowaniu znajduje się na stronie internetowej Biuletynu Informacji Publicznej Miasta Zabrze.

5.2.Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego)

5.2.1.Zarys historii obszaru miasta Zabrze

Dzisiejsze miasto Zabrze powstało z połączenia kilku dawnych wsi, których rodowód sięga czasów średniowiecznych.

Pierwsze informacje o analizowanym obszarze pojawiają się w dokumencie powstałym pod koniec XIII wieku (lata 1290-1295), bądź na przełomie XIII/XIV wieku (lata 1295-1305). Zabrze widnieje w nim pod nazwą „Sadbre”, co oznacza miejsce za debrami, co można tłumaczyć jako miejsce porośnięte dołami z płynącym wśród wzgórz strumieniem.

Obszar Zabrza zajmował w tym czasie około 1452 hektarów. W krajobrazie dominowały ziemie uprawne, lasy i grzęzawiska. Zabudowania wsi rozciągały się długim rzędem wzdłuż drogi wiodącej w kierunku zachodnim do Gliwic, a we wschodnim do wymienionego w tym samym Rejestrze Zaborza.

Za najstarszą dzielnicę Zabrze uznaje się Biskupice, po raz pierwszy wymienione w 1243 roku w dokumencie księżnej Violi jako „ville [...] Biscupici circa Bitom”. Biskupice należały do Ujazdu, włości biskupa wrocławskiego. W „Rejestrze Ujazdu” wymieniono też po raz pierwszy, jako już wtedy istniejące, obecne dzielnice Zaborze i Grzybowice oraz Rokitnicę Zachodnią.

Z dokumentów dotyczących pobierania dziesięciny z około 1310 roku po raz pierwszy usłyszeć można o Rokitnicy Wschodniej. Obie Rokitnice usytuowane były w dolinie Potoku Żernickiego, wzdłuż którego przebiegała granica między diecezją krakowską i wrocławską. Wobec tego podziału Rokitnica Wschodnia należała do księstwa bytomskiego i parafii miechowskiej, Rokitnica Zachodnia zaś do Toszka i parafii wieszowskiej.

Pierwsze wzmianki o Mikulczycach pochodzą z 1311 roku, zawarte w dyplomie księcia Siemowita. Zarówno w Rokitnicy, jak i w Mikulczycach zachowały się ślady średniowiecznych rezydencji.

Natomiast pierwsze informacje o Makoszowach pochodzą z „Rejestru wolnych chłopów ziemi bytomskiej” zapisanego w 1498 roku. W przytoczonym dokumencie mowa jest o istniejącej wiosce, w której znajdowała się karczma i młyn [4].

Urbanizacja miasta w latach 20. i 30. XX w. [1]

Zabrze po powstaniach śląskich i plebiscycie w latach 20. XX wieku znalazło się przy granicy Niemiec i Polski. Nowa granica państwowa biegła na wschód od Zabrza oraz na południe (wzdłuż rzeki Czarnawki), pozostawiając po stronie polskiej m.in. Makoszowy, Kończyce i Pawłów. W tym czasie, 1 października 1922 r., Zabrze uzyskało prawa miejskie. W celu zapewnienia mieszkań przesiedleńcom z przyznanej Polsce części Górnego Śląska powstały liczne osiedla mieszkaniowe. W latach 20-tych XX wieku została również opracowana nowa koncepcja urbanistyczna polegająca na połączeniu trzech miast: Zabrza, Bytomia i Gliwic jako jeden twór w formie trójmiasta, porządkująca zabudowę i nadająca kierunek chaotycznemu rozwojowi ośrodków miejskich. Główny wysiłek inwestycyjny w tym czasie koncentrował się na zagospodarowaniu terenów północnych i zachodnich miasta. Powstały m.in.:

- 1923-1928 „Osiedle Południowe” – pomiędzy ulicami Matejki, Czołgistów i linia kolejową Gliwice – Poręba. Osiedle na planie zbliżonym do trójkąta, z zabudową jedno- i wielorodzinną. Rozplanowanie osiedla dostosowano do ukształtowania terenu, z ul. Lenartowicza tworzącą główną oś, zakończona wnętrzami architektonicznymi przy wylotach.

- 1924-1927 „Osiedle Północne”- ul. Ciupki, Gliwicka, Przy Bramie, Słowackiego, Sokolska, wzdłuż ul. Wolności. Zabudowa jednorodzinna i wielorodzinna.

- 1928-1939 duże założenie mieszkaniowe domów wielorodzinnych i jednorodzinnych pomiędzy ul. Sobieskiego, Piłsudskiego, Roosevelta i Armii Krajowej, w tym wyróżniające się nowoczesną formą i kompozycją funkcjonalistyczne osiedle DEWOG przy ul. Żółkiewskiego i ul. Czarnieckiego, złożone z czterech rzędów

4 kondygnacyjnych budynków, krytych płaskim dachem. Elewacje kształtowane są w układzie horyzontalnym przez pasy balkonów – galerii.

- 1933-1934 pomiędzy ul. Łukasieńskiego i Lubelską, cmentarzem i linią kolejową Gliwice Poręba wybudowano osiedle domów jednorodzinnych „Siedlung Küsteracker” czyli „Osiedle Józefa” lub „Kościelna Rola”.

- 1936-1938 osiedle domów jednorodzinnych „Siedlung der Deutschen Arbeitsfront” (Niemieckiego Frontu Pracy) tzw. osiedle „Szczęść Boże” lub „Nowy Dwór”. Założenie na planie zbliżonym do wycinka koła, z zabudową jednorodziną, wg projektów typowych: typ I i II przy ulicach o przebiegu koncentrycznym i III i IV przy ulicach o przebiegu promienistym.

- 1938 -1939 na południe od ul Wolności na terenie byłego folwarku „Matheshof” (między liniami kolejowymi: Gliwice-Bytom, oraz Wrocław – Mysłowice), osiedle -domów wielo- i jednorodzinnych [1].

Fotografia 1. Plany poszczególnych osiedli wg kart ewidencyjnych, oprac. PKZ Kraków 1980-1981 [1].

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to świadectwo działalności mieszkańców danego regionu prowadzonej na przestrzeni wieków, dlatego najpełniej stanowi o jego tożsamości. Składa się z elementów przyrodniczych, ale przede wszystkim z wytworów i osiągnięć cywilizacyjnych człowieka. Są to zarówno pojedyncze obiekty i zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobrazy miejskie i wiejskie, kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców.

Zabrze posiada prawa miejskie dopiero od 1922 r., jednak już wcześniej było dużym ośrodkiem przemysłowym na Górnym Śląsku. Obecnie, po dwóch wiekach szybkiego rozwoju gospodarczego od końca XVIII w. i początku ery maszyn parowych, Zabrze jest jednym z największych miast aglomeracji górnośląskiej, o bogatej tradycji związanej z górnictwem, hutnictwem oraz przemysłem koksowniczym, mających zdecydowany wpływ na oblicze miasta.

Rozwój przestrzenny Zabrze determinowały czynniki historyczne, geograficzne i geologiczne. Wśród nich największe znaczenie miały następujące elementy:

- położenie geograficzne przy szlaku handlowym z Wrocławia do Krakowa, na pograniczu Śląska i Małopolski;

- uwarunkowania geologiczne, bogate pokłady węgla kamiennego i rud żelaza pozwalające na rozwój przemysłu (górnictwo węglowe i hutnictwo) w okresie XIX-wiecznej rewolucji przemysłowej;
- industrializacja regionu i wiążący się z nią rozwój architektury przemysłowej;
- dynamiczny proces urbanizacji we wszystkich miejscowościach i osiedlach, tworzących dzisiejsze miasto;
- połączenie miasta w jeden organizm kilku zróżnicowanych (pod względem typu, czasu i okoliczności powstania) jednostek osadniczych, z których najstarsze, (Biskupice) wzmiankowane były w 1243 roku;
- plany regulacyjne i koncepcja utworzenia trójmiasta Zabrze-Bytom-Gliwice (przełom lat 20 i 30 XX w.), dalszy rozwój urbanistyczny miasta
- po 1945 r. częściowa dewastacja infrastruktury przemysłowej, zmiany własnościowe i administracyjne, m.in. włączenie w granice Zabrze dzielnic należących do Polski po plebiscycie w 1922 r. (Kończyce, Pawłów, Makoszowy);
- w wyniku transformacji ustrojowej zapoczątkowanej w 1989 r. stopniowy upadek przemysłu ciężkiego, ze wszystkimi negatywnymi tego konsekwencjami w warstwie społecznej, duchowej i materialnej [1].

Obecnie w strukturze miasta można wyróżnić kilka podstawowych podtypów krajobrazów kulturowych, składających się na współczesny wygląd Zabrze.

Krajobraz dzielnic centralnych

Krajobraz dzielnic centralnym to stosunkowo nieduży obszar w skali powierzchni miasta jakim jest centrum, jednak charakteryzuje się znaczną dynamiką zmian na przestrzeni lat. Jest to przestrzeń zróżnicowana pod względem stref funkcjonalnych i krajobrazowych. Najważniejszą częścią dzielnic centralnych jest śródmieście – stanowiące serce układu urbanistycznego Zabrze – miejsce o najgęstszej zabudowie i największej różnorodności form. Ścisłe śródmieście stanowią kwartały zamknięte ulicami Wolności, De Gaulle’a i Goethego oraz teren do Alei Bohaterów Monte Cassino i Roosevelta. Zlokalizowane są tu niemal wszystkie obiekty o funkcji centrotwórczej (dworzec kolejowy, poczta, hotele, banki, firmy), większość obecnego w centrum handlu i usług. Zlokalizowane są kamienice o znacznych walorach architektonicznych i rozmiarach. Uzupełnieniem przestrzeni centrum miasta są parki i place, jak i targowiska. Na tak zróżnicowanym obszarze dochodzi często do zaburzenia harmonii w wyniku przerwania linii zabudowy i zmian w wysokości sąsiednich budynków.

Krajobraz dzielnic mieszkaniowych

Jako pierwsze dzielnice na terenie Zabrze powstawały osiedla przyzakładowe, budowane przy zakładanych kopalniach i hucie jako mieszkania służbowe pracujących tam robotników. Cechuje je spójny układ przestrzenny i typowe projekty domów (zróżnicowane jedynie pod względem podtypów). Umiejętnie rozplanowane w przestrzeni budynki w zestawieniu z placami wewnątrzosiedlowymi tworzą wrażenie różnorodności krajobrazu. Obiekty użyteczności publicznej pomiędzy zabudową mieszkalną stanowią dowód na kompleksowe podejście projektantów do planowania zespołów dzielnic mieszkaniowych.

Wraz z szybkim rozwojem miasta nastąpiła konieczność intensyfikacji zabudowy – w miejsce familoków i osiedli domków jednorodzinnych zaczęły na obrzeżach centrum powstawać założenia budynków mieszkalnych wielorodzinnych. Pod względem krajobrazowym układy te są porównywalne do zabudowy jednorodzinnej

w zespołach osiedlowych. Większość budynków i osiedli wielorodzinnych pozytywnie wpływa na krajobraz miasta (w odróżnieniu od późniejszej tzw. „wielkiej płyty”).

Odmienne do osiedli patronackich, rozwijało się centrum miasta. Inwestorzy wznosili domy mieszkalne i kamienice czynszowe, zróżnicowane pod względem architektonicznym. Dynamiczny rozwój miasta odbił się na jego dzisiejszym wyglądzie, będąc jedną z przyczyn licznych przerw w ciągłości zabudowy, powiększanych także w wyniku budowy nowej infrastruktury drogowej (wyburzenie budynków przy ul. Wolności, po nieparzystej stronie, od nr 397 do granic miasta). Główne ulice miasta, stanowiące wcześniej drogi dojazdowe do sąsiednich ośrodków miejskich, zostały gęsto zabudowane, co przy braku zamknięć perspektywicznych doprowadziło do obniżenia jakości krajobrazu.

Bardziej uporządkowany charakter zabudowy występuje poza głównymi ciągami komunikacyjnymi. Ulice mają zaplanowany przebieg, często występuje większa powierzchnia terenów zielonych pomiędzy zabudową. Najmłodszym elementem budującym krajobraz dzielnic mieszkaniowych są potocznie zwane „blokowiska”, nie nawiązujące do miejscowej tradycji budowlanej.

Uzupełnienie zabudowy mieszkaniowej stanowią dzielnice o zabudowie jednorodzinnej oraz pojedyncze bloki mieszkalne.

Krajobraz industrialny

Powstanie zakładów przemysłowych, w szczególności kopalń i hut, wywarło wielki wpływ na charakter miasta i jego zabudowę. W krajobrazie Zabrze z pierwszej połowy XX w. dominowały kominy zakładów przemysłowych i wieże szybowe kopalń. Na przestrzeni ostatnich 40-tu lat, nastąpiły ogromne zmiany, związane z likwidacją i rozbiórką dużych kompleksów przemysłowych w całości, bądź w większej części. Wyburzono między innymi: budynki zespołu KWK Zabrze w Porębie, Brykietownię w Zaborzu, dużą część budynków dawnej Huty Donnersmarck (później Huty Zabrze), większość zabudowań kopalni „Concordia”, część zabudowań dawnej kopalni „Rokitnica”, zabudowania dawnej fabryki lin i drutu A. Deichsla (Linodrut), stację kolejki wąskotorowej w Porębie. W konsekwencji likwidacji kompleksów przemysłowych z krajobrazu miasta zniknęły pojedyncze, charakterystyczne budowle, jak np. wieże szybowe czy wieże ciśnień (wieża przy zakładach Linodrutu), budynek dworca kolejowego w Biskupicach, część budynku dworca kolejowego w Mikulczycach.

Zachowały się nieliczne wieże szybów kopalnianych, w tym: szybu „Maciej” dawnej kopalni „Concordia”, szybu „I a” dawnej kopalni „Delbrück” w Makoszowach, szybu „Gigant” dawnej kopalni „Rokitnica”, szybu „Kolejowy” kopalni „Guido” czy szybu „Carnall” kopalni „Królowa Luiza”. W krajobrazie miasta obecnie wyróżniają się zachowane dominanty wysokościowe, takie jak wieże kominowe i wieże ciśnień, np. wieża przy ul. Zamoyskiego czy wieża w kompleksie szpitala dawnej Spółki Brackiej przy ul. 3 Maja oraz kominy dawnej Elektrowni Zabrze przy ul. Wolności. Z uwagi na zmiany w gospodarce niewiele industrialnych obiektów pełni nadal swoje pierwotne funkcje, część jest obecnie w inny sposób użytkowana, a część nieużytkowanych obiektów chyli się ku upadkowi, ale wciąż jeszcze swoją obecnością w krajobrazie dokumentuje bogatą historię miasta. Ważne w skali miasta i regionu obiekty poprzemysłowe zostały poddane zakrojonym na szeroką skalę pracom rewitalizacyjnym z adaptacją do nowych funkcji, w tym ekspozycyjno-muzealnych. Adaptacje zostały dostrzeżone i docenione w ogólnopolskich konkursach, m.in.: „Zabytek Zadbane”, „Modernizacja Roku”.

Tereny zieleni miejskiej

Parki miejskie, skwery oraz place z zielenią niską oprócz funkcji rekreacyjnej oraz pozytywnie wpływającej na mikroklimat miasta, mają wpływ na urozmaicenie krajobrazu miejskiego. Niemal 18% powierzchni miasta zajmują tereny zielone (z czego ok. 30% tych terenów to obszary leśne i użytki rolne), na które składają się tereny parkowe, sportowe i rekreacyjne, czy zieleń osiedlowa. W wyniku eksploatacji przemysłowej, część z nich uległa przekształceniom i dewastacji.

Na terenie Zabrza zlokalizowane są parki im. Powstańców Śląskich (pow. ok. 300 ha), Leśny im. Witolda Pileckiego, Tadeusza Kościuszki, Hutniczy, Rodzinny nad Kanałem, Rodzinny w Maciejowie, Jana Pawła II, im. Jacka Kuronia i Park Miejski (dawniej im. Poległych Bohaterów).

Najstarszym zabrzańskim parkiem jest założony w 1885 r. Park Hutniczy przy obecnej ul. Mikulczyckiej, na terenach należących do Donnersmarckhütte. Oprócz bogactwa gatunków drzew w parku znajdowały się obiekty małej architektury m.in.: muszla koncertowa, altanki, a także staw i źródło z wodą pitną. W parku i jego okolicach znajduje się szereg budynków użyteczności publicznej, tworzący obecnie rewitalizowany tzw. kwartał sztuki.

Park Miejski (dawniej im. Poległych Bohaterów), usytuowany w dzielnicy Centrum Północ, znajdujący się w rejestrze zabytków województwa śląskiego zaprojektowany został przez berlińskiego projektanta ogrodów Gustawa Allingera w 1924 r. Założenie parkowe zlokalizowane jest pomiędzy biegiem rzeki Bytomki i dawnym biegiem Kanału Sztolniowego, południową granicę parku stanowi lipowa aleja.

Miejski Ogród Botaniczny zlokalizowany przy ul. J. Piłsudskiego składa się z części botanicznej - regularnej, utrzymanej w stylu ogrodu francuskiego i z części parkowej o swobodnej kompozycji, w typie krajobrazowych założeń angielskich, oraz terenów gospodarczych ze szklarniami, palmiarnią i placem zabaw. Początkowo ogród miał kształt nieregularnego czworokąta i zajmował powierzchnię ok. 3 ha, w wyniku rozbudowy obecnie liczy ponad 6 ha, stanowiąc znaczący akcent w śródmiejskiej przestrzeni. Ogród botaniczny oddano dla zwiedzających w czerwcu 1938 r.

Do terenów zieleni zalicza się także: obszary starych cmentarzy oraz zieleń osiedlową, odgrywającą dużą rolę w kompozycji osiedli mieszkaniowych lat 20. i 30. XX w. oraz zrewitalizowane tereny poprzemysłowe.

Cmentarze

W krajobrazie kulturowym miasta wyróżniają się również cmentarze. Cmentarze należą zarówno do strefy sacrum, jak i do komponowanych założeń zieleni. Na terenie Zabrza indywidualnym wpisem objęty jest cmentarz wyznania mojżeszowego (3 ćw. XIX – poł. XX w.) przy ul. Cmentarnej, wraz ze znajdującymi się na nim macewami i kamiennym murem ogrodzeniowym, układem alei oraz istniejącym starodrzewiem i pnączami – bluszczem.

Fotografia 2. Cmentarz wyznania mojżeszowego

Cmentarzem rzymskokatolickim ujętym w rejestrze zabytków jest cmentarz przy kościele parafialnym pw. św. Jana Chrzyciela, będący elementem zespołu.

Pozostałe cmentarze parafialne chronione są poprzez wpis do Gminnej Ewidencji Zabytków (14 cmentarzy).

Architektura modernistyczna

W architekturę miasta wpisują się liczne budynki w stylistyce modernizmu, dzięki którym Zabrze można zaliczyć do najciekawszych architektonicznie miast Górnego Śląska. Ze względu na różnorodność stylistyczną modernizmu, także architektura modernistyczna Zabrze z tego okresu nie jest jednorodna. Na terenie miasta można odnaleźć formy ekspresjonistyczne, a także realizacje kładące szczególny nacisk na użytkowość obiektów, nawiązujące do modernizmu przez rezygnację z detalu i zbędnej ornamentyki.

Do najcenniejszych, modernistycznych obiektów na terenie miasta zaliczyć można m.in.:

- Kościół pw. św. Józefa, 1930-31,
- Zabudowę Placu Targów Poniedziałkowych (Kamilińskiego), obecnie Traugutta,
- Kościół pw. św. Kamila wraz z klasztorem i dawnym Domem Opieki oo. Kamilianów,
- Miejską Szkołę Zawodową i Wyższą Szkołę Realną, obecnie Śląski, Uniwersytet Medyczny i Zespół Szkół Ekonomiczno-Usługowych, 1928-1930,
- Miejską Kasę Oszczędnościowo-Pożyczkową, obecnie biurowiec Mostostalu, ul. Wolności 262,
- Hotel „Monopol” – dawny „Admirals Palast” 1924-1928 przykład ekspresjonizmu – proj. Richard Bielenberg (1871-1929) i Josef Moser (1872-1963),
- Miejski Zakład Kąpielowy, Plac Krakowski 10, proj. dr Albert Krawietz, 1929,
- Budynek Komendy Policji i Centrum Edukacji, ul. 1 Maja 10-12, proj. Erich Böddicker, 1931,
- dawny Ratusz Gminy Biskupice, ul. Bytomska 28, proj. Hugo Becker, 1925,
- Ogólnokształcącą Szkołę Sztuk Pięknych w Kończycach, ul. Siłki 55 oraz Szkołę Podstawową nr 34 w Pawłowie ul. Sikorskiego 74, 1936, proj. Tadeusz Michejda (1895-1955),
- Zespół Szkół Ogólnokształcących, Liceum Nr 1, ul. Wolności 323, proj. Georg Schmidt, z rzeźbami Roberta Bednorza 1926-1928,
- Kamienicę ul. Wolności 269, proj. Albert Kempter (1883-1941),
- Kamienicę ul. Wolności 313-313a-313b (1929-30) funkcjonalizm, ekspresjonizm, przykład realizacji planu regulacyjnego autorstwa Wolfa i Allingera,
- Szkołę Podstawową nr 20 w Zabrzu Biskupicach, ul. Kasprowicza 7,
- Dawną Szkołę Leśną, obecnie Szkoła Podstawowa nr 15, ul. Czołgistów 1,
- Szkoła Rzemiosł i Gospodarstwa Domowego, ob. SP nr 38, ul. Damrota 33,
- Zabudowę mieszkaniową Placu Słowiańskiego,
- Zabudowę mieszkalną typu willowego pomiędzy ulicami Wallek-Walewskiego, de Gaulle'a i Roosevelta,

- Zabudowę mieszkaniową i mieszkaniowo – usługową, autorzy: Fritz i Paul Röder z Wrocławia: ul. de Gaulle’a 43-47, 49, 51-53, ul. Brzóska 38-42, 39-41, 44-48, ul. Brodzińskiego 2, 5, 6;
- Zabudowę mieszkaniowo – usługową, ul. de Gaulle’a 65-69,
- Zabudowę mieszkaniową ul. Góry św. Anny 7-17 z 1929 r. (południowa pierzeja placu Targów Poniedziałkowych, obecnie pl. Traugutta),
- Zabudowę osiedla „DEWOG” przy ulicach Damrota, Czarnieckiego i Żółkiewskiego,
- Galerowiec przy ul. Roosevelta 57-63 –proj. M. Wolf i A. Krawietz, 1928-1929,
- Kościół pw. świętej Teresy od Dzieciątka Jezus w Zabrzu Mikulczycach 1931-33, proj. Teodor Ehl z Bytomia,
- Kościół pw. świętej Jadwigi 1928-29, proj. Karl Kattenidt – ekspresjonizm,
- Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Zabrzu Biskupicach, proj. Hans von Pöllnitz, 1928-32,
- Kościół pw. św. Pawła w Zabrzu Pawłowie 1929-33, proj. Zygmunt Gawlik (1895-1961),
- Kompleks po byłej Elektrowni w Zaborzu.

5.2.3. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla miasta

Poniżej przedstawiono przegląd zabytków o najwyższym znaczeniu dla miasta w podziale na pełnione funkcje.

Układy urbanistyczne i zabudowa mieszkalna [1]

Osiedle w Zabrzu – Rokitnicy

Osiedle położone jest pomiędzy równoległymi do siebie ulicami - Krakowską i Borową. Zespół składa się z 29 domów wielorodzinnych i jednorodzinnych (w zabudowie bliźniaczej i szeregowej), wzniesionych w okresie międzywojennym. Charakteryzuje je spójność form architektonicznych – wszystkie budynki posiadają trzy kondygnacje, kryte są dachami dwuspadowymi, pokrytymi dachówką ceramiczną, materiałem budowlanym ścian jest cegła. Od strony podwórzy budynki posiadają przybudówki gospodarcze.

Osiedle robotnicze w Zabrzu-Rokitnicy, tzw. kolonia Ballestrema,

Osiedle robotnicze powstawało etapowo: w latach 1907-1912 (A.Kucharz), 1925-1926, a pojedyncze obiekty do lat 30. XX w. Osiedle było jednym z najnowocześniejszych w danym okresie, uwzględniając potrzeby socjalne zamieszkujących je pracowników pobliskiej kopalni „Castellengo”. W skład osiedla wchodzi z 51 domów czterorodzinnych i 13 wielorodzinnych.

Obrys osiedla stanowi niedomknięta pętla ulic Szafarczyka i Medyków, z nieregularnymi ulicami biegnącymi przez środek osiedla. Wzdłuż ulic usytuowane są najczęściej dwurodzinne budynki, z ogródkami, na planie prostokąta charakteryzujące się zróżnicowaniem brył i detali. Cztery z budynków (przy ul. Szafarczyka nr 40-42, 41-43, 44-46, 45-47) to tzw. stalowe domy (1928/1929), wzniesione przy wykorzystaniu stalowych płyt – prefabrykatów. Przy nielicznych domach zachowały się budynki gospodarcze. Jest to jedno z najlepiej zachowanych i utrzymanych osiedli patronackich na Górnym Śląsku.

Osiedle patronackie „Sandkolonie”, tzw. Zandka wyznaczają ulice Z. Religi, Bytomska, P. Stalmacha, N. Bończyka, Cmentarna i A. Boboli. Budynki na jego terenie mają podobne rzuty, przy zróżnicowanej formie brył wzbogaconych o wykusze i ryzality, nakrytych dachami z lukarnami i facjatkami. Ich eklektyczna stylistyka wykorzystywała zarówno motywy historyzujące, jak i nowoczesne, w postaci secesji. Jednym z projektantów odpowiedzialnych za budowę osiedla był Arnold Hartmann. Wzdłuż ul. Stalmacha, Krakusa, F. Siedleckiego i K. Piechy biegną aleje platanów, przy domach rozciągają się ogródki i podwórka. Na ul. Cmentarnej znajduje się kolejny „stalowy dom”. Osiedle powstało w latach 1903-27 (1922) dla pracowników huty Donnersmarcka, współcześnie, w większości zostało wykupione przez miasto Zabrze.

Architektura sakralna

Zabytki sakralne wpisane do rejestru na terenie Zabrze to w większości kościoły katolickie, murowane z cegły, wybudowane w 2 poł. XIX i do lat 30. XX wieku.

Kościół par. pw. św. Jana Chrzciciela w Zabrzu Biskupicach

To najstarszy, zachowany kościół w Zabrzu. Wzniesiony w latach 1853-1858, w stylu neogotyckim z fundacji hrabiego Karla Wolfganga von Ballestrema. Jest to obiekt murowany z cegły, wzniesiony na planie krzyża, z transeptem i trójbocznie zamkniętą absydą. Górująca nad okolica strzelista wieża zwieńczona jest wysokim, ostrosłupowym dachem zdobionym na krawędziach żabkami, nad skrzyżowaniem nawy i transeptu umieszczona została sygnaturka w kształcie pinakla.

Stan zachowania kościoła – dobry, po przeprowadzonych pracach remontowo – konserwatorskich elewacji i dachu, współfinansowanych z budżetu miasta (w formie dotacji).

Kościół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Fotografia 3. Kościół par. pw. św. Jana Chrzciciela w Zabrzu Biskupicach

Kościół par. pw. św. Wawrzyńca w Zabrzu – Mikulczycach

Świątynia autorstwa Paula Jackischa z Bytomia, znanego głównie z neogotyckich realizacji z terenu Górnego Śląska. Kościół wzniesiony w latach 1892-1894 w Zabrzu-Mikulczycach jest dziełem dla niego typowym: założony na rzucie zbliżonym do krzyża łacińskiego, posiada monumentalną, rozczłonkowaną bryłę, nad którą dominuje masyw wieżowy ze strzelistą wieżą. Kościół otoczony jest terenem zielonym, na obszarze którego znajdują się stacje Drogi Krzyżowej i plebania, a do 1901 r. także wcześniejszy drewniany kościół, przeniesiony w tymże roku do parku miejskiego w Bytomiu, gdzie spłonął

Fotografia 4. Kościół par. pw. św. Wawrzyńca w Zabrzu Mikulczycach

w 1982 roku. Część wyposażenia kościoła, w tym będący przedmiotem kultu obraz Madonny Mikulczyckiej, przeniesiono do nowej świątyni.

Stan zachowania kościoła – dobry. W ostatnich latach przeprowadzono prace związane z remontem dachu, elewacji i wnętrza kościoła, współfinansowane z budżetu miasta (w formie dotacji).

Kościół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Kościół pw. św. Anny

Świątynia wzniesiona w stylu neoromańskim, z wykorzystaniem form neogotyckich. Charakterystycznym elementem kościoła jest zwrócona w stronę placu ks. Pieruszki zachodnia elewacja, nad którą góruje czworoboczna, wysoka wieża zakończona trójkątnymi szczytami i sterczynami, nakryta dachem namiotowym. Po jej bokach znajdują się trzykondygnacyjne aneksy i niższe przybudówki. We wnętrzu uwagę zwraca zespół okazałych witraży w oknach nawy i prezbiterium.

Stan zachowania kościoła – dostateczny. W ostatnich latach przeprowadzono prace remontowo-konserwatorskie wieży i elewacji frontowej kościoła, współfinansowane z budżetu miasta (w formie dotacji). Pozostałe elewacje wymagają podjęcia prac remontowych.

Kościół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Fotografia 5. Kościół par. pw. św. Anny

Kościół pw. św. Andrzeja Apostoła

Kościół wzniesiony w stylu neoromańskim w latach 1863-1866. Projekt kościoła został opracowany już w 1825 r., przez budowniczego okręgowego Assmanna. Wzniesiony na rzucie wydłużonego prostokąta kościół posiada półokrągłą absydę i jednoprzestrzenne wnętrze. Elewacje licowane są kamienną okładziną, w przyziemiu elewacji południowej znajduje się charakterystyczna nawa boczna.

Stan zachowania kościoła – dobry. Prace konserwatorsko – remontowe prowadzono przy częściowym współfinansowaniu z budżetu miasta (w formie dotacji).

Kościół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Fotografia 6. Kościół pw. św. Andrzeja Apostoła

Kościół par. Ewangelicko – Augsburski im. Pokoju

Rozwój parafii ewangelickiej nastąpił w XIX w. wraz z rozwojem przemysłu. Kościół wzniesiono wg projektów rządowych. Projekt szczegółowy wykonał radca budowlany Kronenberg, a budowniczym był Silber. Świątynia wybudowana w 1874 r., w stylu neoromańskim. Kościół na rzucie prostokąta, trójnawowy, z węższym prezbiterium w formie absydy. Kościół częściowo podpiwniczony z czterokondygnacyjną wieżą. Kościół kryty dachem dwuspadowym, wieża kryta iglicą osmiopoliową, prezbiterium kryte półstożkiem.

Ewangelicki kościół imienia Pokoju był drugą murowaną świątynią na terenie Zabrza (przed przyłączeniem do niego sąsiednich miejscowości). Ceglane, skromne elewacje zdobią fryzy arkadkowy i kostkowy, w trójnawowym wnętrzu znajdują się drewniane empory.

Stan zachowania kościoła – dobry, po przeprowadzonych pracach remontowo – konserwatorskich elewacji, dachu i wnętrza (w części dotowanych z budżetu miasta).

Kościół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa w Zabrze-Rokitnicy

Kościół wybudowany w latach 1911-1912 wg projektu architekta Ernesta Kuhna królewskiego radcy prawnego z Drezna. Ernest Kühn z Drezna wykorzystał w nim formy neobarokowe, widoczne w sposobie kształtowania bryły czy elewacji zachodniej, przetworzone w sposób nadający budynkowi wrażenie nowoczesności. Kościół na rzucie krzyża łacińskiego, trójnawowy. Od wschodu wieża wtopiona w nawę główną.

Stan zachowania kościoła – dostateczny. Obiekt po przeprowadzonych pracach remontowo – konserwatorskich wnętrza (w części dotowanych z budżetu miasta). Odnowienia wymagają elewacje kościoła.

Kościół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Kościół pw. Wniebowzięcia NMP

Kościół zaprojektowany przez architekta Poelnitz z Industriebau-Held & Francke Aktiengesellschaft Gleiwitz i wybudowany w latach 1928-1929. Tradycyjne podejście do kształtowania bryły kościoła połączono z ceglanym ekspresjonistycznym detalem architektonicznym zdobiącym elewacje. Kościół nieorientowany, jednonawowy sklepiony na rzucie zbliżonych do prostokąta. Kościół złożony z dwuprzęsłowego, węższego, prostokątnego prezbiterium oraz czteroprzęsłowego,

Fotografia 7. Kościół par. Ewangelicko – Augsburski im. Pokoju

Fotografia 8. Kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa w Zabrze-Rokitnicy

Fotografia 9. Kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Zabrze-Biskupicach

szerszego korpusu nawowego. Przy południowo – zachodniej zakrystii od strony nawy znajduje się niewielka, wielobocznie zamknięta wieżyczka.

Stan zachowania kościoła – dostateczny. Odnowienia wymaga pokrycie dachowe kościoła.

Kościół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Kościół pw. św. Pawła Apostoła w Zabrze Pawłowie

Kościół wzniesiono w latach 1929-1933 w stylu neobrokovym, wg projektu architekta Zygmunta Gawilka z Krakowa. Kościół na planie prostokąta, trójnawowy. Zwarta bryła z dominatą w postaci trójkondygnacyjnej wieży od północy i sygnaturki. Korpus kościoła kryty dachem dwuspadowym. Wieża kryta hełmem cebulastym z ażurową ośmioboczną sygnaturką, również krytą hełmem cebulastym.

Stan zachowania kościoła – dobry. Obiekt po przeprowadzonych pracach remontowo – konserwatorskich (w części dotowanych z budżetu miasta).

Kościół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Fotografia 10. Kościół par. pw. św. Pawła Apostoła w Zabrze Pawłowie

Kościół pw. św. Józefa

Dzieło architekta Dominikusa Böhma z Kolonii, jedno z najlepszych dzieł modernizmu zrealizowane na Śląsku. Kościół wzniesiony został w latach 1930-1931. Rzut składa się z wydłużonego prostokąta przechodzącego od południa w półkolistą partię prezbiterium. Zwarta bryła kościoła złożona jest z korpusu nawowo-prezbiterialnego krytego płaskim dachem, poprzedzonego prostokątnym dziedzińcem-atrium od północy oraz przylegającą od wschodu czworoboczną wieżą. Elewacje kościoła otrzymały formę masywnych, opływowych, ceglanych płaszczyzn pozbawionych artykulacji i czytelnego wyodrębnienia na partię prezbiterium i nawy. Elewacja prezbiterium złożona jest z pojedynczej obłej ściany, urozmaiconej w strefie przyziemia rzędem arkad okiennych.

Monotonne płaszczyzny obu elewacji bocznych podzielono za pomocą rzędów rytmicznie rozlokowanych otworów okiennych w formie oculusów od wschodu oraz wydłużonych, zamkniętych półkoliście okien od zachodu. Elewacja frontowa w partii przyziemia posiada szeroką, przeszkloną ścianę, nad którą znajduje się duża rozeta.

Stan zachowania kościoła – dobry.

Obiekt po przeprowadzonych pracach remontowo – konserwatorskich poddasza (w części dotowanych z budżetu miasta).

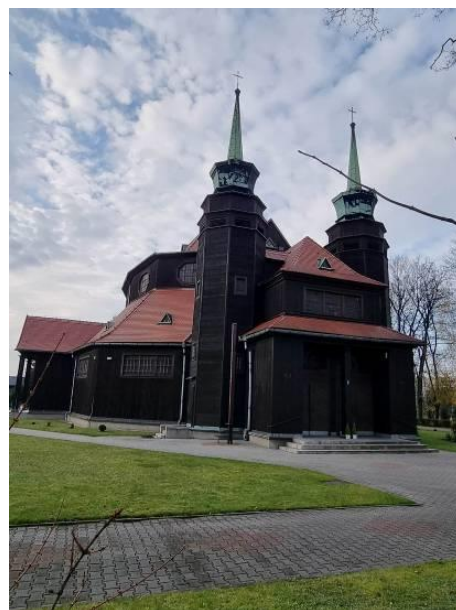
Fotografia 11. Kościół par. pw. św. Józefa

Kościół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Kościół par. pw. św. Jadwigi

Kościół wybudowany w 1929 r. Jest to budowla wyjątkowa ze względu na poczynione odstępstwo od obowiązujących od lat 60. XIX w. przepisów przeciwpożarowych, zabraniających budowy drewnianych budynków. Ze względu na możliwe szkody górnicze, zezwolono na budowę w ramach swoistego eksperymentu. Pomimo ograniczeń materiałowych, próbowano nawiązać w nim do modnej stylistyki art deco. Niekonwencjonalna bryła kościoła założona jest na dwunastobocznym rzucie zbliżonym do elipsy, a jej naroża zaakcentowane są czterema ośmiobocznymi wieżami nakrytymi hełmami o geometryzującym kształcie. Stan zachowania kościoła – dostateczny. Obiekt po przeprowadzonych pracach remontowo – konserwatorskich (w części dotowanych z budżetu miasta). Wymaga prac w zakresie instalacji elektrycznej.

Kościół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Fotografia 12. Kościół par. pw. św. Jadwigi

Kościół ewangelicko-augsburski w Zabrzu Mikulczycach

Kościół wzniesiony w 1937 r. Jednonawowy kościół ewangelicki, z prezbiterium, zakrystią oraz niewielką dzwonnica, posiada skromny wystrój. Kościół nieorientowany. W południowej części korpusu kościoła forma wieży, która wtopiona jest w nawę kościoła. Wieża zwieńczona krzyżem łacińskim.

Kościół jest jednym z dwóch zachowanych na Śląsku kościołów wzniesionych z zastosowaniem prefabrykatów firmy Christoph Und Unmack, będącej w tym czasie światowym potentatem na rynku, współpracującej ze znanymi architektami.

Fotografia 13. Kościół ewangelicko-augsburski w Zabrzu Mikulczycach

Stan zachowania kościoła – dostateczny. Wymaga wykonania prac remontowych elewacji.

Kościół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Zabytki techniki i przemysłu

Zespoły obiektów nadziemnych i podziemnych kopalni węgla kamiennego „Guido” i „Królowa Luiza” to najbardziej charakterystyczne elementy dziedzictwa kulturowego miasta. Ich wartość podnosi kompleksowe podejście do ochrony dziedzictwa górniczego, obejmujące nie tylko tradycyjnie utożsamiane z zabytkami – nadziemne budynki infrastruktury, ale i stanowiące w rzeczywistości istotę górnictwa – wielokilometrowe, podziemne pozostałości po działalności wydobywczej.

Zespół zabudowy dawnej kopalni "Królowa Luiza"

„Królowa Luiza” należała do jednej z najnowocześniejszych i największych kopalni w Europie. Była także jedną z najstarszych kopalni węgla kamiennego na terenie Górnego Śląska (pierwsze szyby wykonano w 1791 r.). Powstanie kopalni „Królowa Luiza” wiąże się bezpośrednio z odkryciem w listopadzie 1790 r. pokładów węgla koksującego. Nazwę „Królowa Luiza” nadano kopalni w 1811 r.

W 1976 r. połączona została z kopalnią „Bielszowice”. Ostatecznie w 1998 roku wstrzymano wydobywanie, wyburzono większość zabudowy pola „Wschodniego”, na terenie pola „Zachodniego” utworzony został Skansen Górniczy „Królowa Luiza”. W jego skład wchodzi m.in. odrestaurowana Łaźnia Łańcuszkowa, wybudowana w 1890 r., rozbudowana w latach 20. i 40. XX w.

Fotografia 14. Fragment zabudowy dawnej kopalni „Królowa Luiza”

Centralnymi obiektami zachowanej naziemnej zabudowy są budynki maszynowni i nadszybia szybu „Carnall”. Dominującym materiałem budulcowym w obrębie kompleksu jest cegła; obiekty powstały w konstrukcji murowanej i szkieletowej (drewnianej lub stalowej), wypełnionej cegłą ceramiczną. Ochroną konserwatorską objęte zostały także wyrobiska kopalni (korytarze, chodnik podstawowy, chodniki, przekopy, upadowe, włącznie z murowanymi obudowami stałymi i komorami, poczekalnią przyszybową itp.), szyb „Wilhelmina” (1815 r.).

W celu odwodnienia kopalni rozpoczęto w 1799 r. budowę „Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej”, służącej także do transportu węgla z okolicznych kopalni. Powstała wówczas największa budowla hydroinżynierska ówczesnej Europy – w 1863 r. sztolnia miała dł. 14 km i łączyła kopalnię „Królowa Luiza” z kopalnią „Król” w Królewskiej Hucie [2].

Ujście sztolni znajdowało się w centrum miasta, przy dzisiejszej ul. K. Miarki, gdzie swój początek miał Kanał Sztolniowy, który poprzez Kanał Kłodnicki, łączył sztolnię z Odrą. Sztolnia ma ok. 1,5 m szerokości i 2,5 m wysokości, jej głębokość w najniższym miejscu na odcinku zabrzańskim wynosi ok. 40 m, przy głębokości wody ok. 1 m. Od XIX w. pełniła głównie funkcje pomocnicze, jej wylot ostatecznie zasypiano w 1953 r. Obecnie, w wyniku innowacyjnej rewitalizacji, sztolnia udostępniana jest do zwiedzania.

Stan zachowania większości obiektów zespołu – dobry.

Zespół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Zespół zabudowań i wyrobisk podziemnych kopalni „Guido”

Kopalnia „Guido” powstała w 1855 r. z inicjatywy księcia Guido Henckel von Donnersmarcka, śląskiego magnata przemysłowego. Zakład rozpoczął eksploatację węgla w 1860 r. w pierwszym uruchomionym szybie „Concordia”, a pokład 170 m udostępniono w 1867 r. W latach 80. wydrążono szyb „Eisenbahn”, ob. Kolejowy, który pod koniec XIX w. pogłębiono do ponad 330 m, otwierając nowe wyrobisko podziemne na poziomie 320 m.

W wyniku konsolidacji zakładu na początku XX w. z pobliskimi polami górniczymi o lepszych warunkach geologicznych, kopalnię przekształcono w kompleks odwadniający. Ostatecznie eksploatację szybów zakończono w 1967 r., a zakład przekształcono w kopalnię doświadczalną „M-300” [3].

W 1982 r. na poziomie 170 został utworzony i wpisany do rejestru zabytków Skansen Górniczy „Guido”, w 2007 r. utworzono odrębną instytucję kultury - Zabytkową Kopalnię „Guido”. Zespół zabytkowej zabudowy składa się z budynku nadszybia z wieżą i maszynownią szybu „Kolejowego”, ochroną objęty jest także rozległy kompleks wyrobisk podziemnych: szyb „Kolejowy”, szybk „Guido” oraz chodniki o długości ponad 2300 m.

Stan zachowania większości obiektów zespołu – dobry.

Zespół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Zespół szybu „Maciej”

Zespół stanowi reprezentatywny dla regionu przykład naziemnej zabudowy związanej z szybem o charakterze wydechowym i wydobywczym z początku XX w., obrazujący problematykę transportu pionowego w górnictwie oraz odwadniania i przewietrzania.

Zespół szybu „Maciej” powstawał od początku lat 20. XX w. i stanowił część kopalni „Concordia”. Szyb ten pełnił funkcję odwadniającą i wentylacyjną, następnie także wydobywczą. W skład zabytkowego zespołu zabudowy wchodzi budynek nadszybia, stalowa wieża wyciągowa, budynek maszynowni z zachowaną maszyną elektryczną i wyposażeniem, budynki wagowni i wentylatora z zewnętrzną stalową obudową dyfuzora oraz powstałe w kolejnych latach w wyniku rozbudowy: budynek odżelaziacza, kuźnia i magazyn (adaptowany na pomieszczenia

biurowe) i XX-wieczny budynek rozdzielni. Największym, a zarazem najważniejszym obiektem technologicznym w zabytkowej strukturze szybu jest budynek nadszybowy wraz z integralnie powiązaną z nim od wschodu wieżą wyciągową. Jest to obiekt wzniesiony w konstrukcji szkieletowej wykonanej ze stali i ceglanego wypełnienia, na planie zbliżonym do prostokąta, trójkondygnacyjny, kryty dachem dwuspadowym, z dobudowaną od strony północno-wschodniej murowaną przybudówką. W roku 2011 w konkursie „Zabytek

Fotografia 15. Fragment zabudowań nadziemnych kopalni „Guido”

Fotografia 16. Nadszybie oraz wieża wyciągowa szybu „Maciej”

Zadbany”, Generalnego Konserwatora Zabytków, właściciel obiektu uzyskał Dyplom Laureata za wzorcową koncepcję zaadaptowania maszynowni szybu „Maciej” na cele turystyczne.

Chronione budynki ilustrują kolejne etapy rozwoju i przekształceń zakładu. Zabudowania stanowią własność prywatną i są przykładem wzorowej adaptacji obiektów przemysłowych do nowej funkcji. W kierunku wschodnim od zabudowy szybu znajduje się zwałowisko skały płonnej (1915-1970) transportowanej kolejką wąskotorową z rejonu nadszybia. Hałda, zbudowana głównie z materiału skalnego, została objęta ochroną konserwatorską w 2015 r. W chwili obecnej całość hałdy porasta zieleń o zróżnicowanej wysokości, będąca efektem samoistnej rekultywacji zwałowiska. Wśród drzewostanu wyróżnić można m.in. jesiony, brzozy, topole, klony, dęby, głogi, robinie akacjowe i jarząby [5].

Stan zachowania większości obiektów zespołu – dobry. Obiekty stanowią przykład wzorowej adaptacji obiektów przemysłowych do nowej funkcji.

Zespół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Zespół zabudowy kopalni "Ludwik"

Zespół zabudowy związany jest z kopalnią Ludwik, założoną w I. 50. XIX w., połączoną w 1950 r. z KWK Concordia, a następnie z kopalnią Mikulczyce-Rokitnica. W latach 1987-1991, po zasypaniu głównych szybów, kopalnia została wyłączona z eksploatacji. Zespół tworzą wyróżniające się architektonicznie obiekty: budynek biurowy, cechownia, łaźnia i szatnia, maszynownia szybu „Konrad” („Tadeusz”) oraz hala warsztatowa z kuźnią. Powstały one na przestrzeni lat 1910-1918 i posiadają jednolitą, historyzującą formę. Zabudowania stanowią własność prywatną i są przykładem wzorowej adaptacji obiektów przemysłowych do nowej funkcji. W skład zespołu wchodzi także monumentalny budynek dawnego hotelu robotniczego, tzw. „Dom Kawalera”, po remoncie mieszczący m.in. siedzibę przedsiębiorstwa DEMEX Sp. z o.o. [6].

Fotografia 17. Zespół zabudowy kopalni Ludwik przy ul. Hagera, budynki szatni i łaźni oraz hali warsztatowej z kuźnią [1]

Stan zachowania zespołu – dostateczny. Obiekty stanowią przykład wzorowej adaptacji obiektów przemysłowych do nowej funkcji. Znajdujące się w rękach prywatnych budynki są kolejno rewitalizowane przy częściowym dofinansowaniu z budżetu miasta (w formie dotacji). Obiekty wymagają kontynuowania prac remontowo – konserwatorskich.

Zespół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Pozostałości Huty Zabrze

W zespole d. Donnersmarhütte AG przy ul. Hagera znajduje się najstarsza w woj. śląskim wieża wodna z 1871 r., hala dmuchaw wielkopieczowych wzniesiona po 1860 r. oraz fragmenty muru oporowego z pozostałościami wież wsadowych (l. 1850-1856, 1937).

Fotografia 18. Fragmentu muru oporowego w obrębie Huty Zabrze

Obiekty, poza halą dmuchaw, są w złym stanie technicznym. Wieża na skutek dwóch pożarów została pozbawiona górnej części konstrukcji.

Zespół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Wieża ciśnień

Wieża wodna przy ob. ul. Zamoyskiego powstała w latach 1907-1909, zaprojektował ją architekt August Kind z Królewskiej Dyrekcji Górniczej w Zabrzu. Wieżę wzniesiono w stylistyce modernizmu z elementami ekspersjonizmu. Obiekt ma 46 metrów wysokości, w górnej części mieścił stalowy nitowany rezeruar wody, wysoki na 7,20 m. Zbiornik, składający się z dwóch części w ostatnich latach został zdemontowany

Dzięki kompleksowej przeprowadzonej rewitalizacji obiektu oraz adaptacji na nowe funkcje społeczne miasto może poszczycić się kolejną perłą techniki.

Stan zachowania wieży ciśnień – dobry.

Obiekt został ujęty w gminnej ewidencji zabytków.

Fotografia 19. Wieża ciśnień w Zabrzu.

Elektrownia w Zaborzu

Fotografia 20. Widok od strony północno-wschodniej na kompleks zabudowań Elektrowni

Historia Elektrowni Zabrze w Zaborzu sięga roku 1896, kiedy rozpoczęto w tym miejscu budowę elektrowni. Pierwszy prąd popłynął z niej już 21 grudnia 1897 roku. Zespół dawnej Elektrowni Zabrze, później Elektrociepłowni Zabrze, składał się z dwóch zasadniczych kompleksów zabudowań. Główny kompleks obejmował hale kotłowni II, III i IV (obecnie pozostała tylko hala II), budynki tokarni, magazynu głównego, szatni, łaźni, biblioteki, dyrekcji oraz halę maszynowni i rozdzielni głównej 6 kV. Na wschód od

głównego kompleksu znajdował się zespół zabudowań Wydziału Elektrycznego, obejmujący halę montażową 60 kV wraz z rozdzielnią 60 kV, budynek biurowy Wydziału Elektrycznego, halę podstacji (rozdzielni) 60 kV, warsztatu oraz halę rozdzielni 110 kV. Budynki zespołu wzniesiono w stylistyce modernistycznej, ich elewacje wykończono cegłą licową, w której wypracowano detale architektoniczne – lizeny i gzymsy.

Rozwój procesów technologicznych wytwarzania energii spowodował stopniową zmianę sposobu użytkowania budynków i ostatecznie przeniesienie różnych etapów wytwarzania energii do nowych obiektów, położonych w północnej części działki. W związku z planowanym nowym zagospodarowaniem terenu elektrowni prowadzone są prace wyburzeniowe części obejmującej zabudowania dawnego Wydziału Elektrycznego.

Główny zespół zabudowań kotłowni zachowano, a w grudniu 2022 r. stał się własnością Gminy Miejskiej Zabrze. Miasto planuje podjąć działania zmierzające do rewitalizacji tego zespołu z zabezpieczeniem jego zabytkowych wartości.

Zespół zabudowy kopalni węgla kamiennego „Makoszowy”

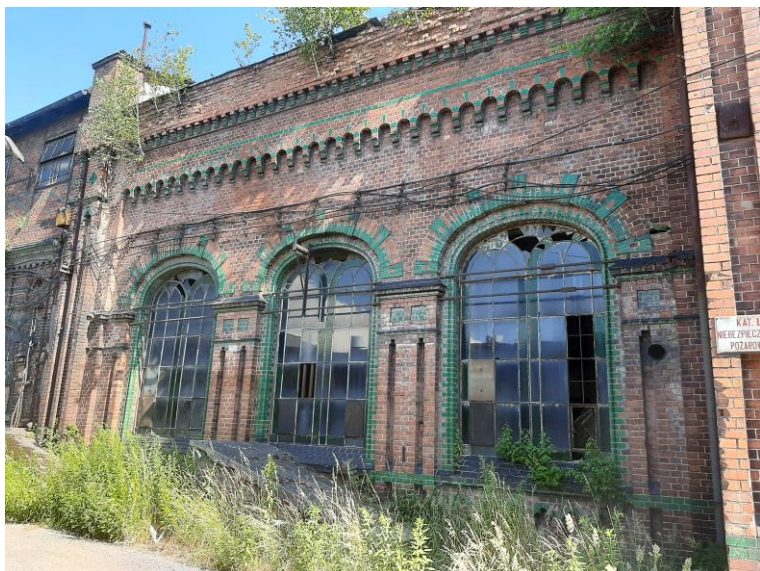
Fotografia 21. Wnętrze budynku siłowni energetycznej z urządzeniami

Początki kopalni „Makoszowy” są związane z rozpoznaniem, tuż po 1890 r., rezerwowych pól górniczych o nazwach: „Zero” i „Double Zero”. Było to możliwe m.in. dzięki prowadzeniu robót górniczych z wyrobisk kopalni „Guido” na poziomach 170 m i 320 m. W 1900 r. na zlecenie Pruskiego Fiskusa Górniczego, przystąpiono do drążenia szybu początkowo określanego, jako „koło Makoszów”. Szyb miał zapewnić wentylację kopalni „Guido” (włączonej w 1887 r. do kopalni „Królowa Luiza”, jako pole „Wschód”); umożliwiał również eksploatację

makoszowskich złóż węgla. Jednocześnie prowadzono budowę zaplecza dla nowego zakładu. W 1901 r. rozpoczęto drążenie drugiego szybu, a w 1902 r. szyby otrzymały nazwy: „Zero” - „I” i „II”. W 1905 r. przy szybie postawiono wieżę wyciągową w konstrukcji stalowej. Zakład górniczy „Zero” uruchomiono 1 kwietnia 1906 r. W 1908 r. nadano mu nazwę „Delbrückschächte”. Kopalnia działała do 2016 r., kiedy rozpoczął się proces jej likwidacji. Z historycznej zabudowy kopalni zachowała się tylko część budynków, ujętych w gminnej ewidencji zabytków: cechownia, budynek starej dyrekcji, łaźnia urzędnicza, zespół łaźni I-III, nadszybie ze stalową wieżą wyciągową szybu „IA”, maszynownie szybów „IA”, „IIA”, „IB” i „IIB”, zabudowania kuźni i dawnej stajni oraz siłownia energetyczna. W siłowni znajdują się oryginalne urządzenia: dwie sprężarki tłokowe (1911/12 r.), sprężarka tłokowa z 1923/24 r. i silniki z turbokompresorami. Elewacje większości budynków wykończone cegłą, z detalem architektonicznym ceglany lub tynkowane – ceglany.

Budynki wymagają przeprowadzenia prac remontowych.

Zespół zabudowy kopalni węgla kamiennego „Castellengo”

Fotografia 22. Budynek siłowni energetycznej

Początki kopalni węgla kamiennego „Castellengo” sięgają lat 1898 r., kiedy rozpoczęto pogłębianie szybów w obrębie pól górniczych w Rokitnicy, do których hrabia Franciszek von Ballestrem otrzymał nadania w latach 1857-1869. Kopalnię uruchomiono w 1902 r. wraz z oddaniem do użytku pierwszego szybu „Reichstagpraesident” („Kościuszko”), kolejny szyb „Toppolczan” („Staszic”) oddano w 1906 r. W Po II wojnie światowej zmieniono nazwę kopalni na „Rokitnica”, a później na „Pstrowski”. Ostatni szyb „Gigant” uruchomiono w latach 50. XX w. W 1995 r. rozpoczęła się likwidacja kopalni,

jedynie część budynków zagospodarowano do nowych funkcji. Do rejestru zabytków nieruchomości wpisano budynek szatni i łaźni górniczej, stanowiący skrajną część kompleksu, który tworzyły jeszcze: kotłownia i siłownia energetyczna. W gminnej ewidencji zabytków, poza łaźnią wpisaną do rejestru zabytków, ujęto również: kotłownię, siłownię energetyczną, trzy budynki maszynowni szybów „Kościuszko”, „Staszic” i „Mieczysław”, budynek warsztatu mechanicznego z kuźnią, budynek stacji ratownictwa, cechownię z łaźnią i szatnią, budynek łaźni i szatni oraz wieżę wyciągową szybu „Gigant” wraz z nadszybiem i przedszybiem. Budynki mają ceglany wykończenie elewacji z ceglany detalem architektonicznym, w części wzbogaconym: glazurowanymi zielonymi ceglami i parapetami.

Stan zachowania większości obiektów wymaga podjęcia działań remontowych.

Obiekty użyteczności publicznej

Budynki użyteczności publicznej to obiekty wyjątkowe w przestrzeni miejskiej. Ich dobry stan zachowania jest elementem kreowania wizerunku mieszczących się w nich instytucji. Na terenie Zabrze najczęściej wpisów indywidualnych posiadają właśnie obiekty, które można zaliczyć do tej kategorii. Znajdują się wśród nich budynki związane z wymiarem sprawiedliwości (sąd, prokuratura, komenda policji), administracją (ratusz, starostwo), służbą zdrowia (zespół szpitala), a także hotele. Budynki związane ze szkolnictwem i edukacją (szkoły, przedszkole) chronione są także jako części wpisanych do rejestru zabytku osiedli.

Ok. 1870 r. powstał budynek użyteczności publicznej przy **ul. Piastowskiej 11**, będący przykładem architektury typowej dla kamienic mieszczańskich 2 poł. XIX w., wykorzystującej do dekoracji elewacji formy historyzujące, tu łącząc boniowanie i ozdobne naczółki z ceglanymi elewacjami. Pierwotna funkcja obiektu nie jest znana, jednak w latach 20. XX w. mieścił się tu komisariat policji, rozbrojony podczas III Powstania Śląskiego i z tym wydarzeniem łączy się go najczęściej.

Stan zachowania obiektu – dobry. Remont elewacji częściowo dofinansowany z budżetu miasta.

Fotografia 23. Budynek przy ul. Piastowskiej 11 [1]

Ok. 1880 r. przy **ul. 3 Maja 23** wzniesiono budynek prokuratury. W sąsiedztwie, przy **ul. 3 Maja 21**, wybudowano siedzibę sądu. Monumentalna bryła sądu, wypełniająca niemal całą przednią część kwartału zabudowy, powstawała w dwóch etapach. W latach 1892-1894 wybudowana została część północna, z ryzalitem zakończonym szczytem schodkowym i pierwotnie – elewacjami z nietynkowanej cegły. W 1907 r. obiekt znacznie rozbudowano w kierunku południowym, m.in. w obrębie elewacji frontowej powstał drugi ryzalit schodkowy. Jako uzupełnienie kompleksu wzniesiono budynek aresztu. Powstanie tych budynków wiąże się z ustanowieniem w Zabrzu stolicy powiatu, co skutkowało koniecznością budowy siedzib dla nowych instytucji.

Stan zachowania budynków – dobry.

Fotografia 24. Budynki sądu i prokuratury, ul. 3 Maja [1]

Budynek przy **ul. 3 Maja 19**, obecnie jeden z obiektów Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu, powstał jako siedziba starostwa powiatowego. Obiekt wybudowano w latach 1874-1875 w stylu eklektycznym. W późniejszym czasie, tj.: w 1894 r. i w latach 1906-1907 był rozbudowany i przebudowany. We wnętrzu dawnego starostwa zachowała się bogata dekoracja snycerska sali posiedzeń, witraże, a także reprezentacyjne schody w holu głównym. Stan zachowania budynku – dobry, obiekt po pracach remontowo - konserwatorskich.

Fotografia 25. Dawny budynek starostwa powiatowego ob. budynek Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu

W zespole zabudowy Huty „Donnersmarck” znajdują się m.in.: budynek dyrekcji huty (1907, ob. siedziba Urzędu Miejskiego w Zabrzu), kasyno należące dawniej do huty (1900-1901, ob. Teatr „Nowy”), willa lekarza zakładowego (k. XIX w. i 1903, ob. siedziba dyrekcji teatru) oraz pełniący niezmiennie swą funkcję budynek straży pożarnej (1906 - 1907), z górnymi kondygnacjami dekorowanymi elementami drewnianej konstrukcji szkieletowej. Budynek dyrekcji przy ul. Z. Religi 1 został wzniesiony w 1907 r. w stylu modernizmu według projektu Arnolda Hartmanna. Pozostałe obiekty cechuje stylistyczny eklektyzm, łączący historyzm z secesją.

Fotografia 26. Budynek dawnego kasyna, obecnie budynek Teatru Nowego w Zabrzu

Rozbudowany kompleks **Państwowego Szpitala Klinicznego nr 1** składa się z siedmiu budynków, z których najbardziej charakterystycznym jest górująca nad zespołem wieża kominowa i ciśnień. Oprócz neoklasycystycznego ob. budynku Pediatrii z 1858 r., będącego pozostałością po pierwszym Szpitalu Spółki Brackiej Pracowników Górnictwa, pozostałe budynki powstawały w l. 1900-1905 wg projektu Arnolda Hartmanna, w często stosowanej w jego twórczości stylistyce eklektyczno – secesyjnej. Stan zachowania obiektów – dobry, lub dostateczny. Remonty dachów budynków: Polikliniki oraz budynku poradni wielospecjalistycznej (apteki) częściowo dofinansowano z budżetu miasta.

Fotografia 27. Budynki Państwowego Szpitala Klinicznego nr 1 w Zabrzu [1]

Budynek hotelu robotniczego w zespole zabudowań dawnej kopalni Ludwik przy ul. Hagera 41 (1915-1924), po kompleksowym remoncie służy jako budynek administracyjny. Stan zachowania budynku – dobry. Remont elewacji i wieżyczki częściowo dofinansowano z budżetu miasta.

Fotografia 28. „Dom Kawalera” przy ul. Hagera 41

Zespoły dworskie, parki**Pałac w Zabrzu – Mikulczycach (najstarszy zachowany budynek w mieście)**

Pałac przy ul. Lipowej 11 (dawniej ul. Kosynierów 19) początkowo datowany był na XVIII w. W wyniku odkryć podczas prac remontowych czas budowy najstarszych części dworu (pozostałości wieży mieszkalnej) określono na ok. 2 poł. XVI w., a następne rozbudowy na XVII, XVIII i XIX wiek. W pobliżu znajdują się: murowany budynek kuźni z k. XVIII w. oraz niewielkie (ok. 0,5 ha) pozostałości parku z przełomu XVIII/XIX wieku. Przy skrzyżowaniu ul. Św. Wawrzyńca i Lipowej usytuowana jest kapliczka św. Jana Nepomucena z 1781 roku. Tym samym zespół w Zabrzu-Mikulczycach tworzy kompleks najdawniejszej zabudowy w Zabrzu, której wartość podnosi dodatkowo

Fotografia 29. Pałac w Zabrzu Mikulczycach

sięgająca średniowiecza ciągłość osadnicza – siedziba właściciela dóbr została przeniesiona w obecne miejsce z pobliskiego rycerskiego gródka stożkowatego, na którym wznosiła się drewniana wieża strażniczo – mieszkalna. Obiekty nie są udostępniane zwiedzającym, teren jest własnością szkoły prywatnej.

Stan zachowania zespołu – dobry. Prace remontowo – konserwatorskie częściowo dofinansowano z budżetu miasta.

Zespół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Dwór w Zabrzu – Rokitnicy

Drugi dwór znajduje się w Zabrzu-Rokitnicy, przy ul. Żniwiarzy 2, na terenie dawnego folwarku. Wzniesiony został dla Adolfa von Tieschowitza, starosty powiatu bytomskiego, ok. połowy XIX wieku. W budynku prawdopodobnie wykorzystano fundamenty wcześniejszej budowli, obecna neorenesansowa bryła nawiązuje do stylistyki willi włoskich. Dwór jest usytuowany na niewysokiej skarpie, wzniesiony na rzucie wydłużonego prostokąta, z trójkondygnacyjną wieżą na osi. Podobnie jak w Mikulczycach, w niedalekim sąsiedztwie dworu znajduje się średniowieczny gródek stożkowy. Obiekt jest nieużytkowany, w 2012 r. uszkodzony podczas pożaru, w kolejnych latach częściowo odbudowany i zabezpieczony.

Fotografia 30. Dwór w Zabrzu Rokitnicy

Stan zachowania zespołu – dostateczny. Remont dachu dofinansowano z budżetu miasta.

Zespół jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

5.2.4. Zabytki będące własnością miasta

Gmina Zabrze posiada prawo pełnej własności do jedenastu obiektów wpisanych do rejestru zabytków i jest współwłaścicielem budynku przy ul. Piastowskiej 11. Ponadto, posiada różnej wielkości udziały w budynkach mieszkalnych na terenie całego miasta, zarówno wpisanych do rejestru zabytków w ramach układów urbanistycznych osiedli, jak i ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Miasto Zabrze wraz z Urzędem Wojewódzkim jest organizatorem jednostki kultury - Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu, które włada zabudowaniami wpisanymi do rejestru zabytków.

Park Miejski, zw. parkiem Dubiela – dawniej Park im. Poległych Bohaterów

Park został zaprojektowany przez berlińskiego architekta krajobrazu prof. Gustava Allingera. Budowa parku została rozpoczęta w 1924 roku. Założenie parkowe zlokalizowane jest pomiędzy biegiem rzeki Bytomki - od północy i dawnym biegiem Kanału Sztolniowego (zasypanego w l. 1953-1956) - od południa. Obecnie południową granicę parku wyznacza lipowa aleja. W ostatnich latach realizowano działania związane rewitalizacją parku. Wykonano m.in. odbudowę wodotrysku z niecką i brodzikiem fontanny wraz z instalacją elektryczną.

Stan zachowania parku – dostateczny. Obecnie główne schody, prowadzące do parku od strony ul. Dubiela, poddawane są remontowi.

Park jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego. Wpis do rejestru zabytków obejmuje układ kompozycyjny parku wraz z alejkami i ścieżkami spacerowymi oraz zespół drzewostanu parkowego (ok. 85 gatunków drzew i krzewów).

Dawne kasyno huty Donnersmarck, ob. Teatr Nowy, ul. Plac Teatralny 1

Teatr mieści się w wybudowanym ok. 1900 r. budynku kasyna, należącym do kompleksu zabudowań mających służyć pracownikom huty Donnersmarcka. Wzniesiony w stylu eklektycznym, łączącym rozczłonkowaną bryłę z secesyjnymi motywami dekoracyjnymi i ozdobną snycerką. Górne kondygnacje powstały w konstrukcji szkieletowej. W budynku od początku znajdowała się restauracja i sala teatralno-koncertowa. We wnętrzu przeważa styl secesyjny, m. in. stropy, arkady balkonów i kapitele kolumn ozdobione były motywami kwiatów i roślin.

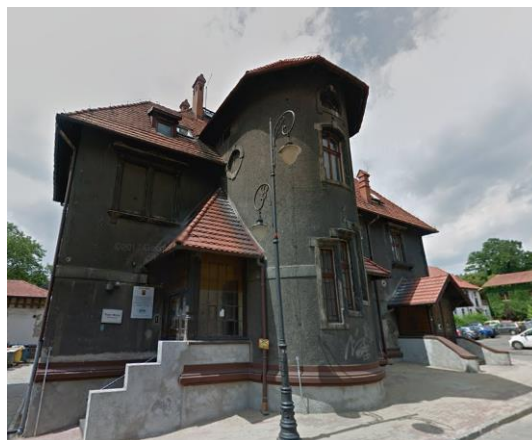
Fotografia 31. Teatr Nowy w Zabrzu

Budynek w latach 1963-1967 poddany został przebudowie wg planów B. Jankowskiego i J. Grzegorzaka.

Obiekt znajduje się w bardzo dobrym stanie technicznym. W ostatnich latach przeprowadzono rozbudowę, przebudowę oraz remont teatru zwiększając tym samym komfort widzów i aktorów. W ramach prac rozbudowano część tylną budynku, w której zlokalizowane są nowe pomieszczenia techniczne. Powstała także klatka schodowa, łącząca nową i starą część budynku. Dla widzów został udostępniony balkon, który był wyłączony z użytkowania przez kilkanaście lat.

Willa, ob. siedziba dyrekcji Teatru, ul. Park Hutniczy 2

Willa, położona w sąsiedztwie ob. Teatru Nowego, zamieszkiwana była przez lekarza zakładowego, a obecnie pełni funkcję budynku administracyjnego teatru. Powstała pod koniec XIX w. i niedługo potem została rozbudowana. Obecnie jest to budynek dwukondygnacyjny, z poddaszem, założony na rzucie prostokąta z okrągłym ryzalitem, mieszczącym klatkę schodową po stronie wschodniej. Nakryte daszkami wejścia znajdują się po stronie wschodniej, w ryzalicie i zabudowanym ganku. Układ pomieszczeń nieregularny, częściowo zmodernizowany. Wewnątrz zachowany jest skromny, historyzujący wystrój.

Fotografia 32. Budynek dyrekcji Teatru Nowego [1]

Budynek w stanie dostatecznym, w trakcie prac remontowych.

Budynek dyrekcji huty Donnersmarck, ob. Urząd Miejski, ul. Z. Religi

Monumentalny gmach wzniesiono w 1907 r. wg proj. A. Hartmanna i Grünewalda, na planie podkowy. Środkowa, dziewięćosiowa część fasady dzielona jest pilastrami w wielkim porządku. W środkowej osi znajduje się główne wejście, którego „strzegą” dwie żeliwne figury leżących lwów autorstwa J.G. Schadowa. Kamienny portal zwieńczony jest figurami putt. Boczne części tworzą dwuosiowe, symetryczne ryzalitty. Ponad wysokim, mansardowym dachem wznosi się wieżyczka zegarowa.

Fotografia 33. Dawna dyrekcja huty Donnersmarcka, ob. budynek Urzędu Miejskiego w Zabrzu

Stan zachowania obiektu – dobry.

Budynek jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Ratusz, ob. Ośrodek Zdrowia, ul. Tarnopolska 80

Ratusz w Zabrzu-Mikulczycach (1911) to druga budowla pełniąca tę funkcję, wzniesiona wg proj. A. Zehmanna i przebudowana w l. 30. XX w. Obecnie użytkowany jest jako Ośrodek Zdrowia, o dawnej funkcji świadczą jeszcze zachowane w Sali Rajców niewielkie, alegoryczne witraże.

Stan zachowania obiektu – dostateczny. Budynek wymaga przeprowadzenia remontu, w niezadowalającym stanie są m.in. dekoracyjne tynki elewacji frontowej.

Budynek jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Fotografia 34. Budynek dawnego ratusza gminy Mikulczyce – ob. Przychodnia zdrowia [1]

Katolicka Szkoła Powszechna, ob. Szkoła Podstawowa nr 5, ul. Królewska 4

Budynek wybudowany w latach 1904-1905, wg proj. arch. E. Petzke w stylu eklektycznym. Mieścił dwie odrębne katolickie szkoły dla dziewcząt i chłopców. Założony na rzucie wydłużonego prostokąta, dłuższym bokiem zwróconym w stronę ulicy, o trzykondygnacyjnej, podpiwniczonej bryle, krytej dachem mansardowym. Po bokach symetrycznej fasady znajdują się dwa trójosiowe, płytkie ryzality, zakończone szczytami schodkowymi ze sterczynami, zdobione fryzem i obramieniami z glazurowanej cegły. Wejścia do budynku znajdują się w dekoracyjnych, rozbudowanych portalach, flankowanych pękatymi kolumnami z secesyjnymi motywami zdobniczymi na stylizowanych kapitelach i bazach. Ceglane elewacje zdobione są tynkowanymi blendami, fryzem kostkowym z glazurowanych kształtek.

Stan zachowania obiektu – dostateczny. Budynek wymaga przeprowadzenia prac remontowych elewacji.

Budynek jest objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Fotografia 35. Szkoła Podstawową nr 5

Budynek dawnego hotelu Admiralspalast, ul. Wolności 305

Budynek dawnego hotelu należy do najbardziej charakterystycznych dla Zabrza obiektów. Dawny hotel „Admiralspalast”, umiejscowiony przy ul. Wolności 305, pod różnymi nazwami pełnił nieprzerwanie swą funkcję. Projekt w stylu modernistycznym wykonali berlińscy architekci: Richard Bielenberg i Josef Moser. Został założony na rzucie zbliżonym do trójkąta. Najbardziej reprezentatywną częścią obiektu jest zaokrąglona partia narożna zlokalizowana po stronie zachodniej. Jest ona nakryta neobarokową kopułą krytą miedzianą blachą. Jej elewacja zdobiona jest pilastrami, a od drugiej do czwartej kondygnacji obłożona jest blachą zdobioną motywami ornamentálnymi. W części parterowej znajdują się trzy otwory wejściowe o dwuskrzydłowych drzwiach z nadświetlem. Jego smukła bryła oraz elewacje i kopuła nakryta blachą miedzianą na trwałe wpisały się w krajobraz miasta.

Budynek dawnego hotelu stanowi własność miasta od początku roku 2022.

Stan techniczny obiektu – dostateczny. Wymagane przeprowadzenie prac konserwatorsko - remontowych oraz adaptacja obiektu do nowych funkcji.

Fotografia 36. Budynek dawnego hotelu Admiralspalast

Kaplica św. Jana Nepomucena, ul. Lipowa/ ul. św. Wawrzyńca

Kapliczka datowana jest na 1781 rok. Przypuszczalnie wzniesiona jest na miejscu wcześniejszej kapliczki. Usytuowana naprzeciw mikulczyckiego dworu (ob. szkoły katolickiej). Bryła kapliczki w kształcie 1-kondygnacyjnego prostopadłościanu, krytego dwuspadowym daszkiem, z trójkątnymi szczykami od strony przedniej i tylnej. Otwór wejściowy jest zamknięty łukiem i poprzedzony kamiennymi stopniami. Kapliczkę obiega profilowany gzyms podokapowy, u dołu tynkowany cokół. W jednoprzestrzennym wnętrzu nie zachował się historyczny wystrój architektoniczny ścian.

Kapliczka znajduje się w bardzo dobrym stanie technicznym.

Kapliczka jest objęta ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa śląskiego.

Fotografia 37. Kaplica św. Jana Nepomucena

Budynki w obrębie osiedla „Ballestrema”

Miasto Zabrze jest właścicielem dwóch obiektów na terenie osiedla „Ballestrema”, wpisanego do rejestru zabytków województwa śląskiego:

- Budynku Szkoły Podstawowej nr 31 w Zabrzu, przy ul. Jordana 7 (stan techniczny budynku – dobry),
- Budynku przedszkola w Zabrzu, przy ul. H. Pobożnego 5 (stan techniczny budynku – dobry).

Fotografia 38. Budynek szkoły podstawowej i przedszkola na osiedlu Ballestrema w Zabrzu Rokitnicy [1]

Budynki w obrębie osiedla „Zandka”

Miasto Zabrze jest właścicielem budynku, znajdującego się na terenie osiedla Kolonia Piaskowa - tzw. „Zandka”, wpisanego do rejestru zabytków województwa śląskiego

- Budynek dawnego przedszkola obecnie, siedziba Straży Miejskiej, przy ul. Stalmacha 9 w Zabrzu
(stan techniczny budynku – dostateczny).

Do odrębnego podmiotu, stanowiącego spółkę gminną ZBM-TBS Sp. z o.o. należy część budynków również zlokalizowanych w obrębie osiedla „Zandka” przy ul: Bończyka 1, 3-3a, 5-5a, 7, Bytomskiej 3, 3a, 3b, Cmentarnej 1, 1a, 1b, 1c, 3a, 7d, Krakusa 3, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, Siedleckiego 1,2, Stalmacha 11, 16.

Fotografia 39. Budynek dawnego przedszkola, obecnie siedziba Straży Miejskiej, przy ul. Stalmacha 9 [1]

Ponadto Miasto Zabrze wraz z Urzędem Wojewódzkim jest organizatorem jednostki kultury, tj. Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu, które włączyła do obiektów wpisanych do rejestru zabytków w tym:

- zespołem zabudowań i wyrobisk dawnej kopalni „Królowa Luiza” przy ul. Wolności 406-410 oraz 387 A/1539/93 wraz z zespołem zabudowy przy szybie Wilhelmina -ul. Sienkiewicza 43 A/404/13,
- zespołem zabudowań i wyrobisk kopalni „Guido” przy ul. 3 Maja 93,
- wyrobiskami dawnej „Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej” (oddanej dla ruchu turystycznego pod nazwą „Sztolnia Królowa Luiza”) A/220/07.

5.2.5. Zabytki ruchome

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje zabytek ruchomy, jako „rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością i stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Rejestr zabytków ruchomych

Rejestr Zabytków Ruchomych prowadzony jest, podobnie jak Rejestr Zabytków Nieruchomych, przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku lub z obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywieżenia zabytku za granicę. Do rejestru zabytków nieruchomych nie wpisuje się obiektów znajdujących się w inwentarzu muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego. Na terenie miasta Zabrze większość zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków znajduje się w świątyniach rzymskokatolickich.

Tabela 1. Rejestr zabytków ruchomych z terenu miasta Zabrze.

Lp.	Adres	Obiekt	Numer i data wpisu do rejestru zabytków ruchomych
1	Zabrze Zaborze ul. Wolności 410 (d.402)	Parowy wyciąg kopalniany typu Koepe (1915) znajdujący się pierwotnie w budynku maszyny wyciągowej dawnego szybu Carnall (Zabrze II)	B/610/91 10.07.1991
2	Zabrze Mikulczyce ul. Tarnopolska 60	Malarstwo ścienne (1915) w sieni kamienicy, malowane temperą, o powierzchni około 22 m ² . Polichromia obejmuje personifikacje Czterech Pór Roku na dłuższych ścianach sieni oraz dwie scenki rodzajowe na stropie	B/2/99 31.08.1999
3	Zabrze Pawłów ul. Sikorskiego 67b	Drewniana figura Matki Bożej z Dzieciątkiem w kaplicy kościoła parafialnego pw. św. Pawła Apostoła (2 poł. XIX w.)	B/97/07 02.07.2007
4	Zabrze Pawłów ul. Sikorskiego 67b	Witraże figuralne i geometryczne w kościele parafialnym pw. św. Pawła Apostoła (1927-1933) 1) witraż Chrystus Wszechmogący (Chrystus Zmartwychwstały) 2) witraż św. Monika 3) witraż bł. Bronisława 4) dwa okulusy z przedstawieniami putt 5) okulus z przedstawieniem Ducha Świętego	B/124/08 07.07.2008

Lp.	Adres	Obiekt	Numer i data wpisu do rejestru zabytków ruchomych
		6) Najświętsze Serce Pana Jezusa 7) Niepokalane Serce Najświętszej Marii Panny 8) witraże geometryczne w klatce schodowej w wieży oraz w dobudówce przy prezbiterium	
5	Zabrze ul. Wolności 189	Witraże figuralne i geometryczne w kościele parafialnym pw. św. Andrzeja Apostoła: 1) zespół czterech witraży nad chórem muzycznym (XIX /XX w.): witraż Święta Rodzina, wizja św. Małgorzaty Marii Alacoque, dwie rozety z chórami anielskimi 2) zespół sześciu witraży w nawie południowej wykonanych w stylistyce realistycznej, z elementami sztuki ekspresjonistycznej, (ok.1944), wyk. A. Wagner, proj. H. Breinlinger (witraże: Raj, Wniebowstąpienie, Sceny z Życia Marii, witraże ze scenami pasyjnymi, witraż Chrystus w Chwale, Zesłanie Ducha Świętego) 3) zespół sześciu witraży ornamentально-geometrycznych w nawie północnej (1 poł. XIX w.) 4) dwa witraże w nadświetlu wejścia bocznego i wejścia głównego, między przedsionkami a nawą (1 poł. XX w.) 5) dwie rozety witrażowe w kaplicy (1 poł. XX w.)	B/125/08 07.07.2008
6	Zabrze Biskupice przy ul. Bytomskiej 111a	Instrument muzyczny (organy i prospekt) w kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP (1936 r.)	B/126/08 07.07.2008
7	Zabrze Maciejów ul. Kondratowicza 15a	Instrument muzyczny (organy i prospekt) w kościele parafialnym pw. św. Macieja Apostoła (II poł. XIX w., rozbudowane w 1937 r.)	B/143/09 20.03.2009
8	Zabrze Pawłów ul. Sikorskiego 67b	Dwa konfesjonały w kościele parafialnym pw. św. Pawła Apostoła (I. 30. XX w.)	B/180/10 01.07.2010
9	Zabrze Plac ks. F. Pieruski	Instrument muzyczny (organy i prospekt) w kościele parafialnym pw. św. Anny (1900 r.)	B/192/10 17.11.2010
10	Zabrze ul. Srebrna	Maszyna wyciągowa z napędem elektrycznym wraz z wyposażeniem, zabudowana w zespole Szybu Maciej (zainstalowana w 1928 r.)	B/214/11 11.10.2011

Lp.	Adres	Obiekt	Numer i data wpisu do rejestru zabytków ruchomych
11	Zabrze, Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu, ul. Jodłowa 59	Dwie łodzie płaskodenne do transportu ludzi i materiałów w „Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej” w Zabrzu (2 poł. XIX w.)	B/252/13 24.07.2013
12	Zabrze ul. Marcina Lutra 2	Ołtarz, ambona i organy znajdujące się w ewangelicko-augsburskim kościele Pokoju (koniec XIX w.)	B/253/13 25.07.2013
13	Zabrze ul. Srebrna 6	Maszyna wyciągowa z napędem elektrycznym typu Bobina, znajdująca się w zespole Szybu Maciej (1907-1909)	B/254/13 20.09.2013
14	Zabrze – Biskupice ul. Bytomska 28a	Obraz Matka Boska z Dzieciątkiem, w ołtarzu głównym kościoła pw. św. Jana Chrzciciela (XV/XVI w.)	B/282/14 21.08.2014
15	Kopalnia „Guido” Zabrze ul. 3 Maja 93	Dwa obiekty znajdujące się w Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu, w zespole Zabytkowej Kopalni Węgla Kamiennego „Guido”: 1. Maszyna wyciągowa z napędem elektrycznym, usytuowana w maszynowni szybu „Kolejowego” (lata 20. XX w.) 2. Sprężarka tłokowa z napędem elektrycznym, usytuowana w komorze sprężarek na poziomie 320 m (pocz. XX w.)	B/286/14 4.11.2014
16	Zabrze ul. Mariacka 1	Obraz „Matka Boska Mikulczycka” element wystroju kościoła pw. Św. Wawrzyńca (XVII/XVIII w.)	B/362/2018 22.06.2018

Charakterystyka najcenniejszych zabytków ruchomych

Zabytki ruchome na terenie miasta to zarówno obiekty stanowiące zabytki techniki jak i obiekty będące wyposażeniem kościołów czy stanowiące części budynków (witraże malarstwo ścienne).

Do ciekawszych zabytków ruchomych zaliczyć można m.in. bogaty zespół witraży figuralnych i ornamentalnych, zaprojektowanych przez krakowskiego architekta Zygmunta Gawlika, wykonanych w lokalnym zakładzie witrażowo-szklarskim Gottfrieda Heinzla z Siemianowic w latach 1927-1933, znajdujących się w kościele pw. św. Pawła Apostoła. Witraże powstały w tradycyjnej technice, przy użyciu malowanego i patynowanego szkła (kompozycje geometryczne ze szkła prasowanego). Wyróżniającą się kolorystycznie

kompozycją jest witraż, dawniej umieszczony pomiędzy nawą a kaplicą, przedstawiający Chrystusa Wszechmocnego, obecnie przeniesiony nad wejście główne kościoła.

Kolejny zespół witraży znajduje się w kościele pw. św. Andrzeja Apostoła. Dwadzieścia dwie kompozycje powstały w dwóch etapach, związanych z rozbudową kościoła. Cztery neogotyckie witraże ponad chórem muzycznym pochodzą z przełomu XIX/XX w. i wykonane zostały w nieznanej pracowni związanej z kręgiem wpływów niemieckich (Wrocław?). Pozostałe datowane są na 1944 r., a ich stylistyka nawiązuje do sztuki ekspresjonistycznej. Jest to jedna z największych znanych i zachowanych realizacji pracowni August Wagner Vereinigte Werkstätten für Mozaik und Glasmalerei z Berlina.

W ewangelicko – augsburskim kościele Pokoju i kościele pw. św. Macieja Apostoła znajdują się instrumenty muzyczne, które wykonane zostały w 2 poł. XIX w. w pracowni Carla Volkmana z Gliwic, jednak tylko te pierwsze zachowały swoją pierwotną formę. Organy z kościoła pw. św. Macieja przeniesione zostały z nieznanej świątyni i rozbudowane w 1937 r. przez Carla Berschdorfa z Nysy, wówczas powstał też obecny prospekt. Organy oraz neoromański prospekt z kościoła pw. św. Anny wykonała w 1900 r. znana firma Schlag & Sohne ze Świdnicy.

Do rejestru zabytków województwa śląskiego wpisane są także pozostałe elementy pierwotnego wyposażenia kościoła Pokoju, tj. ambona i ołtarz z ok. 1874 r., zmodernizowany w I. 20. XX w. i wzbogacony o obraz z przedstawieniem Modlitwy Jezusa w Ogrójcu. Obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem w ołtarzu głównym kościoła pw. św. Jana Chrzciciela przypuszczalnie był częścią wyposażenia drewnianego, nieistniejącego kościoła parafialnego w Biskupicach, konsekrowanego w 1516 roku. Sukienki, korony i anioły przy obrazie są znacznie późniejsze, z 2 poł. XIX wieku. Obraz Matki Bożej Mikłuczyckiej, obecnie w kościele parafialnym pw. św. Wawrzyńca, także stanowił element wystroju nieistniejącego drewnianego kościoła, wzniesionego ok. 1530 (80?) r.

Odmienne wartości zabytkowe cechują drugą grupę zabytków ruchomych, stanowiących wyposażenie kopalni węgla kamiennego. W 1991 r. jako pierwszy do rejestru zabytków wpisany został parowy wyciąg kopalniany, obecnie jeden z najcenniejszych eksponatów Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu. Maszyna wykonana została w 1915 r. w Eisenhütte Prinz Rudolf w Dülmen i pracowała w budynku maszynowni w rejonie szybu Carnall (po 1945 r. „Zabrze II”). Wyciąg posiada koło pędne typu, wykorzystujące do przeniesienia napędu sprzężenie cierne pomiędzy kołem a liną, a także wskaźnik głębokości (1928) oraz tachometr samopiszący Borna (1915). Potężna maszyna dziś uruchamiana jest w ramach pokazów.

W zespole Szybu Maciej znajduje się maszyna wyciągowa z napędem elektrycznym i nośnikiem liny typu Bobina, przeniesiona z terenu Kopalni Węgla Kamiennego Knurów - Szczygłowice. Wyprodukowana została w latach 1907-1909 przez Königliche Hüttenamt w Gliwicach, była eksploatowana do roku 1985. W 2011 r. została zakupiona do celów ekspozycyjnych. Druga maszyna o napędzie elektrycznym w zespole Szybu Maciej została zainstalowana w jego maszynowni w 1928 r. i służyła do transportu pionowego ludzi, urobku i innych materiałów.

W maszynowni szybu „Kolejowego” w zespole kopalni „Guido” znajdują się dwa kolejne obiekty należące do Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu: maszyna wyciągowa o napędzie elektrycznym (prod. 1927, montaż 1931 r.) z nośnikiem liny typu Koepe i sterowaniem w układzie Leonarda oraz elektryczna sprężarka tłokowa

(montaż 1914 r.) znajdująca się pod ziemią, na poziomie 320 m. Maszyna wyciągowa pracuje obecnie przy pionowym transporcie zwiedzających, sprzężarka jest nieużytkowana od 1995 roku.

Ciekawostką związaną z XIX-wiecznym górnictwem węgla kamiennego są dwie łodzie płaskodenne z 2 poł. XIX w., służące do transportu ludzi i materiałów w „Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej”, odnalezione w 2013 r. podczas prac udrożnieniowych [1].

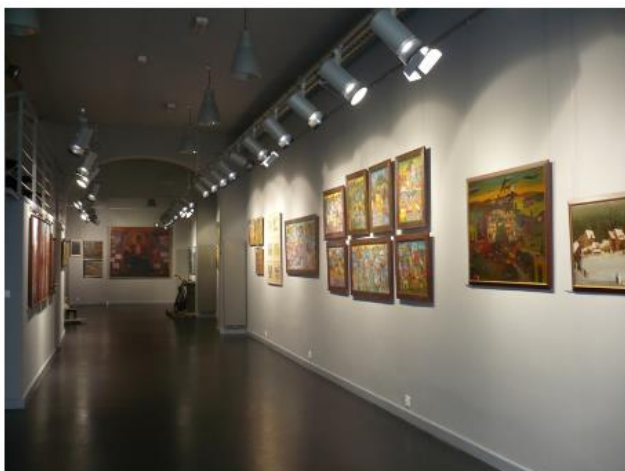
5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych

Zlokalizowane w mieście liczne instytucje artystyczne i instytucje kultury prowadzą działalność badawczo - naukową i kolekcjonerską, dbają skutecznie o podnoszenie poziomu kultury mieszkańców, równocześnie stanowią atrakcję dla turystów. Na terenie miasta funkcjonują placówki muzealne o unikatowych wartościach w skali kraju.

Muzeum Miejskie w Zabrzu

Początki Muzeum Miejskiego w Zabrzu sięgają 1935 roku, kiedy to 3 października przewodniczący Prowincji Górnośląskiej zatwierdził wniosek nadburmistrza Zabrze Maksa Filluscha o utworzeniu Städtische Heimatstube Hindenburg czyli Miejskiej Izby Regionalnej.

Muzeum Miejskie w Zabrzu gromadzi, kataloguje, bada i opracowuje zbiory, a także je udostępnia. Ponadto prowadzi działalność naukową, wydawniczą i edukacyjną. Obecna struktura Muzeum Miejskiego w Zabrzu wynika ze statutu nadanego w 2015 roku. Działają w nim cztery działy merytoryczne: Historii, Kultury, Plastyki, Sportu oraz dział pomocniczy Dokumentacji, Oświaty i Promocji. W swoich zbiorach posiada eksponaty z dziedziny malarstwa, rzemiosła artystycznego, sztuki, historii i kultury regionu, a także sportu. Instytucja ta organizuje wystawy, cykle spotkań i wykładów, konferencje naukowe, warsztaty dla dzieci i młodzieży, a także imprezy rodzinne; w tym rajdy rowerowe i zajęcia dydaktyczne dla wszystkich pokoleń.

Fotografia 40. Sale wystawiennicze Muzeum Miejskiego w Zabrzu [4].

Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu

Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu jest jedną z **najważniejszych instytucji turystyczno-kulturalnych w kraju, działającą w przestrzeni przemysłowej**. Stanowi unikatowy na skalę światową zabytek techniki górniczej. Od 2013 roku, po połączeniu Zabytkowej Kopalni Węgla Kamiennego „Guido” i dotychczasowego Muzeum Górnictwa Węglowego, Muzeum stanowi jedną instytucję kultury. W jej skład wchodzi obecnie także kompleks „Sztolnia Królowa Luiza”, nagrodzony prestiżową nagrodą Europa Nostra, składający się z wyrobisk kopalni „Królowa Luiza” i „Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej”, który wraz kopalnią „Guido”, zalicza się do najciekawszych atrakcji turystycznych Śląska.

Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu posiada bogatą ofertę turystyczną i muzealną, zorientowaną przede wszystkim na odkrywanie górniczego dziedzictwa regionu. Na zwiedzających czekają trasy najgłębszej udostępnionej dla ruchu turystycznego kopalni węgla kamiennego na świecie, a w nich wiele atrakcji, związanych zarówno ze współczesnym, jak i historycznym górnictwem.

Muzeum prowadzi także działania o charakterze kulturalnym i edukacyjnym, organizując koncerty, przedstawienia teatralne, imprezy plenerowe i uroczystości związane z górnictwem, a także lekcje dla młodzieży szkolnej, realizowane w podziemiach autentycznej kopalni.

Dzięki środkom pozyskanym z funduszy Unii Europejskiej Muzeum realizuje również szereg zadań inwestycyjnych.

Muzeum Techniki Wojskowej im. Jerzego Tadeusza Widuchowskiego

Na terenie miasta funkcjonuje Park Techniki Wojskowej, w którym można podziwiać interesujące eksponaty wojskowe. Wśród nich znajdują się pojazdy gąsienicowe, transportery opancerzone, wojskowe samochody ciężarowe, wyrzutnie rakiet, a nawet czołgi T-34 i T-72, wykorzystywane w Wojsku Polskim w XX wieku.

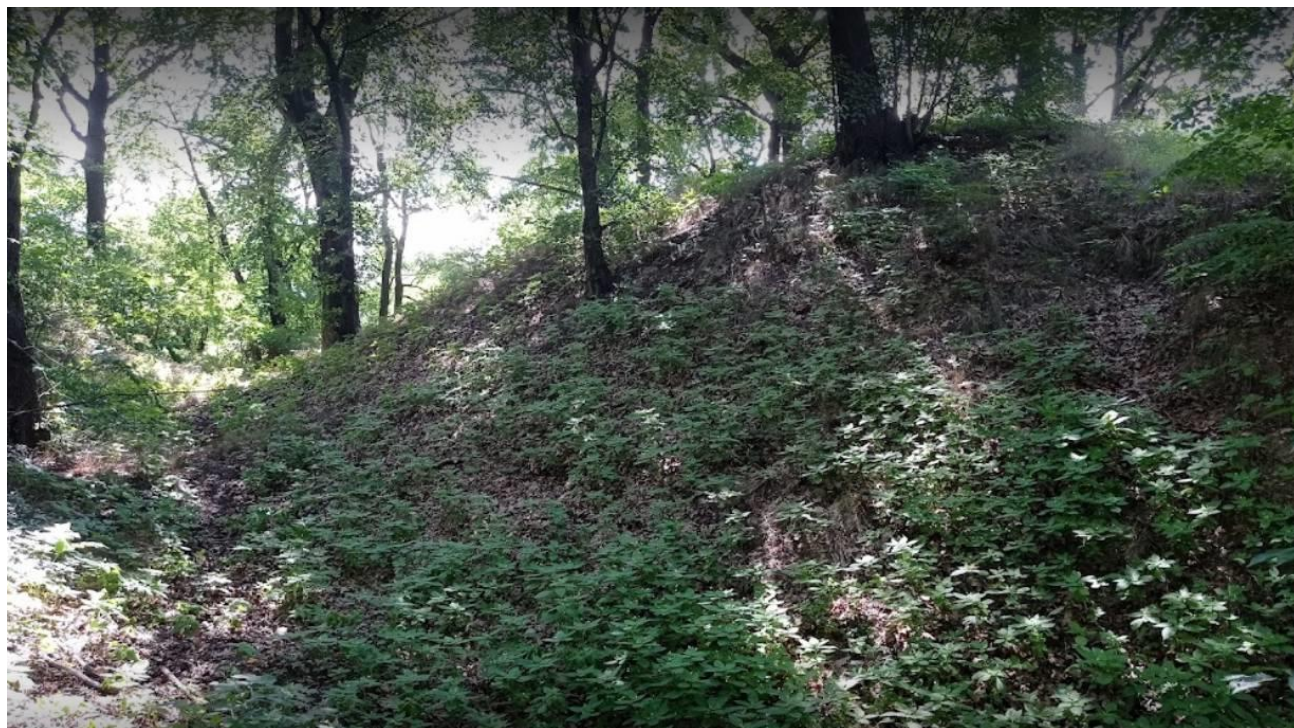
5.2.7. Zabytki archeologiczne

Teren miasta Zabrze nie należy do obszarów szczególnie obfitujących w stanowiska archeologiczne. Dwa stanowiska z terenu miasta Zabrze posiadające własną formę terenową wpisane zostały do rejestru zabytków, zgodnie z poniższą tabelą.

Tabela 2. Zestawienie stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków na terenie Zabrze.

Lp.	Lokalizacja	Nr stanowiska na obszarze	Nr Rejestru	Przedmiot ochrony
1	Zabrze-Mikulczyce	26	C/1164/70 z 29.12.1970	średniowieczny gródek stożkowaty
2	Zabrze-Rokitnica	14	C/1/04 z 30.08.2004	gródek stożkowy

Grodzisko Zabrze-Mikulczycach użytkowane było w późnym średniowieczu. Położone jest na cyplu terasy nadzalewowej i posiadało fosę tylko po wschodniej stronie. Na kopcu gródka zlokalizowana była drewniana zabudowa (wieża mieszkalno – obronna). Grodzisko porośnięte jest licznymi drzewami i uszkodzone poprzez różnego rodzaju wykopy, szczególnie w górnej części stożka posiada znaczne, wymagające uzupełnień, ubytki w rzeźbie. W trakcie badań wykopaliskowych odkryto także ślady działalności paleolitycznej pracowni krzemieniarskiej.

Fotografia 41. Grodzisko w Zabrzu – Mikulczycach [1]

Drugim grodziskiem wpisanym do Rejestru Zabytków jest znajdujący się Zabrze-Rokitnicy gródek stożkowy, na którym odnaleziono pozostałości drewnianej zabudowy z XIII-XV w., jak i pozostałości murowanej zabudowy z XVII-XIX wieku. Zachował on formę ściętego stożka o średnicy podstawy ok. 25 m, jednak został częściowo

zdeławastowany. Dawniej stożek prawdopodobnie otoczony był fosą, częściowo przekształconą w staw. Obecnie stanowi jeden z punktów na ścieżce przyrodniczo – widokowej „Gajdzikowe Górki”.

Fotografia 42. Widok na gródek stożkowy w Zabrzu-Rokitnicy [8]

Grodziska te są istotnym świadectwem długiej tradycji osadniczej na dzisiejszym obszarze miasta. Do zagrożeń dla stanowiska zaliczyć można między innymi postępującą erozję, czy negatywne skutki działalności człowieka. Grodziska są licznie porośnięte drzewami i krzewami i wymagają odpowiedniego oznakowania oraz uzupełnienia i ucytelnienia formy, a grodzisko w Zabrzu-Mikulczycach udostępnienia dla zwiedzających, np. od strony południowo - zachodniej.

Dodatkowo w gminnej ewidencji znajduje się 35 stanowisk archeologicznych głównie w postaci śladów osadnictwa z epoki kamienia.

5.2.8. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne odgrywa istotną rolę w jednoczeniu i określaniu kulturowej tożsamości grup społecznych. Odzwierciedla jej oczekiwania, które są wyrażane m.in. w formie języka, literatury, muzyki, tańca, obyczajów, ubioru.

Najważniejszym dziedzictwem niematerialnym miasta Zabrze są tradycje górnicze. **Barbórka górników węgla kamiennego na Śląsku** została wpisana Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego. Warto przypomnieć, że inicjatywa wpisania święta patronki górników narodziła się w Zabrzu.

Świętowanie Barbórki jest jednym z przejawów kultu św. Barbary, patronki górnictwa. Stałymi komponentami obchodów są koncerty i przemarsz orkiestry (pobudki górnicze), modlitwy i składanie kwiatów przed ołtarzami św. Barbary, przejście do kościoła a następnie – msze i nabożeństwa, ceremonie honorowania jubileuszy zawodowych i akademie zakładowe, a także zabawy (karczmy piwne i biesiady) i kameralne uroczystości rodzinne.

W celu kultywowania tradycji górniczych założono profil Facebookowy „Górnośląska Barbórka”, stanowiący element programu ochrony i podtrzymywania obchodów Barbórki górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku.

Na terenie kopalni „Guido” celem poznania działalności górniczej można odbyć **tradycyjną szachtę**.

Miasto wykorzystując liczną infrastrukturę przemysłową rozwija turystykę industrialną, Zabrze organizuje jednocześnie coroczne Międzynarodowe Targi Dziedzictwa Przemysłowego i Turystyki Podziemnej, którym towarzyszy konferencja poświęcona tej tematyce. Wydarzenie to gromadzi przedstawicieli różnych krajów, kultur i obiektów turystycznych związanych z dziedzictwem przemysłowym. Miasto uczestniczy w dwóch klastrach: Klastrze Kultury i Turystyki Przemysłowej oraz Śląskim Klastrze Kultury, Turystyki i Rekreacji.

W związku z tym można stwierdzić, iż miasto Zabrze jest ambasadorem w pielęgnowaniu tradycji górniczych w skali kraju jak i Europy.

5.3. Zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony

Pomnik historii

Uznanie za Pomnik Historii jest jedną z czterech ustawowo określonych form ochrony zabytków. Za Pomnik Historii uznaje się zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnym znaczeniu i wartości dla kultury. Rangę Pomnika Historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w drodze rozporządzenia, na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Do elitarnego grona Pomników Historii mogą dołączać obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Na terenie miasta Zabrze zlokalizowany jest jeden z siedmiu pomników historii województwa śląskiego: „**Zabrze - zespół zabytkowych kopalni węgla kamiennego**”

Obiekty, objęte wpisem, czyli kopalnia „Guido” i „Sztolnia Królowa Luiza” (pod tą marką ujęto dwa historyczne obiekty: kopalnię „Królowa Luiza” i Główną Kluczową Sztolnię Dziedziczną) to unikatowy zespół przemysłowy: naziemnych budowli oraz podziemnych wyrobisk, obrazujący rozwój techniki górniczej i jej wpływ na kształtowanie się krajobrazu regionu.

Uznanie za Pomnik Historii jest dla miasta ogromną nobilitacją. To najwyższa forma ochrony zabytków, ale nie tylko. Otwiera drogę do starań o krok dalszy – wpisanie unikatowego, zabrzańskiego dziedzictwa na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego UNESCO.

Rejestr zabytków nieruchomych

Rejestr zabytków zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków (Art.8). Wpis do rejestru odbywa się na mocy decyzji WKZ wydanej z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek

nieruchomy. W tym samym trybie do rejestru może być też wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru oraz nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku (Art. 9. ust.2). Na terenie miasta znajduje się 64 obiektów/grup obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa śląskiego, zgodnie z poniższą tabelą.

Tabela 3. Wykaz obiektów z terenu miasta Zabrze ujętych w Rejestrze Zabytków Województwa Śląskiego.

Lp.	Obiekt	Adres	Nr Rejestru
1	kościół par. pw. św. Andrzeja Apostoła (1863-66), cmentarz kościelny	ul. Wolności 189	A/210/07 z 27.06.2007
2	kościół par. pw. św. Anny (1897-1900)	pl. księdza Pietruszki	A/320/10 z 17.11.2010
3	kościół par. pw. św. Józefa (1930-31)	ul. Roosevelta 104	A/5/99 z 30.04.1999
4	kościół ewangelicki imienia Pokoju (1874)	ul. Lutra 2	A/150/05 z 26.09.2005
5	kaplica św. Floriana w zespole d. „Donnersmarckhütte AG” (1910)	pl. Teatralny 10	A/312/10 z 19.08.2010
6	cmentarz żydowski (3 ćw. XIX w.) - układ cmentarza i zieleni - mur kamienny - nagrobki, macewy, grobowce	ul. Cmentarna (dec. Sawickiej)	A/1500/92 z 18.09.1992
7	- budynek dyrekcji d. „Donnersmarckhütte AG” (1907), ob. UM Zab	ul. Religi 1 (dec. Bytomska 1)	A/214/07 z 8.10.2007
8	hotel robotniczy kopalni „Ludwik” (1915- 1924)	ul. Hagera 41	A/1648/97 z 29.10.1997 A/1006/22 z 30.06.2022 (nowy nr rejestru)
9	d. Katolicka Szkoła Powszechna, ob. Szkoła Podstawowa nr 5 (1904-1905)	ul. Królewska 4	A/215/07 z 8.10.2007
10	zespół zabudowy Państwowego Szpitala Klinicznego Nr 1	ulica 3 Maja pomiędzy ulicami Bohaterów Warszawskich, Buchenwaldczyków i Krasińskiego	A/1399/90 z 01.08.1990 A/872/2021 z 20.09.2021
11	budynek Kliniki Pediatrii w zespole Państwowego Szpitala Klinicznego nr 1	ul. 3-go Maja 15	A/1400/90 z 01.08.1990 A/873/2021 z 20.09.2021
12	budynek Polikliniki w zespole Państwowego Szpitala Klinicznego w Zabrzu	ul. 3-go Maja 13	A/1401/90 z 01.08.1990 A/874/2021 z 20.09.2021
13	wieża kominowa i ciśnień w zespole Państwowego Szpitala Klinicznego Nr 1	ul. 3-go Maja 13-15	A/1402/90 z 01.08.1990 A/875/2021 z 20.09.2021
14	kuchnia w zespole Państwowego Szpitala Klinicznego Nr 1	ul. 3-go Maja 13-15	A/1403/90 z 01.08.1990 A/876/2021 z 20.09.2021
15	Poradnia Wielospecjalistyczna w zespole Państwowego Szpitala Klinicznego Nr 1	ul. 3-go Maja 13-15	A/1404/90 z 01.08.1990 A/877/2021 z 20.09.2021
16	pralnia w zespole Państwowego Szpitala Klinicznego Nr 1	ul. 3-go Maja 13-15	A/1405/90 z 01.08.1990 A/878/2021 z 20.09.2021
17	wozownia, obecnie zespół warsztatów konserwacyjnych przy zespole Państwowego Szpitala Klinicznego Nr 1	ul. 3-go Maja 13-15	A/1406/90 z 01.08.1990 A/879/2021 z 20.09.2021
18	starostwo, ob. Muzeum Górnictwa Węglowego (XIX/XX)	ul. 3 Maja 19	A/1538/93 z 20.12.1993 A/946/2022 z 11.03.2022 (nowy numer rejestru)
19	budynek Sądu Rejonowego (1892-1894)	ul. 3 Maja 21	A/354/11 z 14.11.2011
20	budynek prokuratury (1880)	ul. 3 Maja 23	A/353/11 z 14.11.2011
21	kamienica z oficyną (1903)	ul. 3 Maja 41-41	A/294/10 z 18.02.2010
22	willa, ob. Komisariat Policji (1900)	ul. 3 Maja 53	A/1416/90 z 28.12.1990 A/1017/22 z 07.07.2022 (nowy numer rejestru)
23	budynek przy ul. 3 Maja 1-1a	ul. 3 Maja 1-1a	A/537/2019 z 21.08.2019
24	zespół zabudowy osiedla mieszkaniowego przy ul. Wolności 149, pl. Słowiański 1, 2, 3, 4, 5, ul. Stanisława Wyspiańskiego 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 w miejscowości Zabrze	ul. Wolności 149 pl. Słowiański 1 pl. Słowiański 2 pl. Słowiański 3 pl. Słowiański 4	A/659/2020 z 02.06.2020

Lp.	Obiekt	Adres	Nr Rejestru
		pl. Słowiański 5 ul. Wyspiańskiego 1 ul. Stanisława Wyspiańskiego 2 ul. Stanisława Wyspiańskiego 3 ul. Stanisława Wyspiańskiego 4 ul. Stanisława Wyspiańskiego 5 ul. Stanisława Wyspiańskiego 6 ul. Stanisława Wyspiańskiego 7 ul. Stanisława Wyspiańskiego 8 ul. Stanisława Wyspiańskiego 9	
25	budynek komendy policji, ob. przychodnia ZOZ i UM Zabrze (1870)	ul. Piastowska 11	A/13/06 z 10.05.2006
26	kasyno, ob. teatr „Nowy” (1900)	ul. Plac Teatralny 1 (dec. Powstańców 14)	A/1397/90 z 25.06.1990 A/620/2020 z 07.04.2020 (nowy numer rejestru)
27	willa, ob. dyrekcja teatru (k. 1903)	ul. Park Hutniczy 2 (dec. Powstańców 14)	A/1398/90 z 25.06.1990 A/620/2020 z 07.04.2020 (nowy numer rejestru)
28	budynek fabrycznej straży pożarnej (1906-1907)	ul. Stalmacha 22	A/52/01 z 17.12.2001
29	hotel „Admirals-Palast”(1924-28)	ul. Wolności 305	A/1652/97 z 15.12.1997 A/769/2021 z 02.03.2021 (nowy numer rejestru)
30	budynek szatni i łaźni górniczej d. KWK „Castellengo” (1902)	ul. Szybowa 2	A/466/15 z 30.12.2015
31	hala dmuchaw wielkopieczowych (obecnie hala nr 3) w zespole zabudowań dawnej Donnersmarckhütte AG	ul. Bronisława Hagera	A/234/09 z 18.02.2009
32	wieża wodna w zespole zabudowań dawnej Donnersmarckhütte AG	ul. Bronisława Hagera	A/254/09 z 07.07.2009
33	mur oporowy z partiami wież wsadowych w zespole zabudowań dawnej Donnersmarckhütte AG	ul. Bronisława Hagera	A/255/09 z 07.07.2009
34	zespół zabudowy osiedla patronackiego „Sandkolonie” (tzw. Zandka), 1903-07 1) układ urbanistyczny zespołu 2) budynki usytuowane przy ulicach: - Norberta Bończyka 1, 3-3a, 5-5a, 7 - Bytomskiej 3, 3a, 3b - Cmentarnej 1, 1a, 1b, 1c, 3a, 7d - Krakusa 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28 - Franciszka Siedleckiego 1, 2 - Pawła Stalmacha 9, 11, 13, 15-15a, 16, 18 -18a, 20, 22 3) układ kompozycyjny zieleni wysokiej - aleje platanów 4) elewacja północna budynku przy ul. Krakusa 5	układ wyznaczony ul. Z. Religi, Bytomską, P. Stalmacha, Krakusa, N. Bończyka, Cmentarną, A. Boboli przy ul. P. Stalmacha, Krakusa, F. Siedleckiego i K. Piechy	A/381/12 z 11 VI 2012
35	Zespół zabudowań i wyrobisk chodnikowych dawnej kopalni "Guido" • usytuowanych na poziomie 320 m: 1) komora badawcza nr 9, 2) komora nr 10, 3) komora nr 11, 4) komora nr 12, 5) chodnik kamienny, 6) chodnik nadścianowy ściany nr 1, 7) chodnik podstawowy w pokładzie 620, 8) chodnik łączący, 9) chodnik podścianowy ściany nr 2, 10) chodnik graniczny, 11) chodnik nadścianowy ściany nr 4, 12) ściana nr 4,		A/425/2014 z 30.12.2014

Lp.	Obiekt	Adres	Nr Rejestru
	13) chodnik podścianowy ściany nr 4 i chodnik badawczy nr 1, 14) upadowa podsadzkowa nr 2, 15) chodnik podścianowy ściany nr 3, 16) upadowa podsadzkowa nr 1, 17) chodnik badawczy 18) przecinka łącząca nr 1 19) przecinka łącząca Nr 2, 20) chodnik nadścianowy ściany nr 3, 21) chodnik nadścianowy ściany nr 2, • wyrobiska położone na poziomie 150 m: 1) przekop wentylacyjny, 2) pochylnia z przekopu wentylacyjnego, 3) komora środkowa (hala) 4) komora zachodnia, 5) komora wschodnia 6) pochylnia spod stropu hali.		
36	zabudowania i wyrobiska podziemne dawnej kop. „Guido” (obecnie M -300) - zabudowania nadszybia z wieżą i maszynowni szybu "Kolejowy" wraz z zespołem wyrobisk podziemnych na poziomach 170 m i 320 m		A/1342/87 z 26.02.1987 A/2714/2014 z 23.12.2014 (zmiana)
37	wyrobisko korytarzowe upadowa nr 1 na poziomie 320- wchodzące w skład zespołu zabudowań i wyrobisk chodnikowych dawnej kopalni węgla kamiennego "Guido"		A/491/2017 z 22.09.2017
38	wyrobisko korytarzowe — przekop w poziomie 80, rozciągający się od pochylni „Guido” (od wschodu) do pochylni z chodnika w pokładzie 510 do poziomu 80 (od zachodu) w miejscowości Zabrze (Gmina Zabrze, Powiat Zabrze), o długości 340m		A/821/2021 z 1.06.2021
39	zespół zabudowy dawnej Kopalni "Królowa Luiza" - budynki: 1) budynek nadszybia szybu Carnall (obecnie Zabrze II), 2) budynek maszynowni szybu Carnall (obecnie Zabrze II), 3) budynek maszynowni szybu Prinz Schonaich (obecnie Zabrze I), 4) dawny budynek kompresorów i rozdzielni 6kV, 5) budynek dawnej łaźni łańcuskowej i markowni, 6) budynek dawnej skraplarni powietrza (warsztat elektryczny), 7) budynek dawnego magazynu (obecnie warsztat, biuro TM), 8) budynek dawnej cechowni (obecnie sklep meblowy	ul. Wolności 402	A/1539/93 z 20.12.1993
40	- główna „Kluczowa Sztolnia Dziedziczna”, od rozwidlenia wschodniego – rejon szybu „Carnal” w skansenie górniczym do wylotu przy ul. Karola Miarki (1799-1863)		A/220/07 z 11.12.2007, z 30.06.2010 i z 14.12.2015
41	- wyrobiska d. kopalni „Królowa Luiza” i „Zabrze-Bielszowice” (pocz. XIX-XX)		A/460/15 z 4.11.2015
42	szyb „Wyzwolenie” i chodnik podstawowy (do „Kluczowej Sztolni Dziedzicznej”) (1815-1829, 907)	ul. Sienkiewicza 43	A/404/13 z 27.03.2013
43	zespół zabudowy kopalni „Ludwik” - budynek biurowy, 1913 - budynek cechowni, 1910 - budynek łaźni i szatni, 1918 - maszynownia szybu „Konrad”, 1912 - hala warsztatowa z kuźnią, 1912	ul. Hagera	A/204/06 z 29.12.2006
44	kamienica	ul. Chelmońskiego 6	A/500/2018 z 08.06.2018

Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Zabrze na lata 2023-2026

Lp.	Obiekt	Adres	Nr Rejestru
45	Park im. Poległych Bohaterów 9obecnie Park Miejski)	ul. P. Dubiela, między ul. D. Trocera, rzeką Bytomką i dawnym kanałem sztolniowym	A/376/12 z 10.05.2012
46	most zsykowy (samowyladowczy) „Wojciech” zlokalizowany na linii kolejowej nr 301 ¹	ul. W. Drzymały	A/961/2022 z 20.04.2022 (decyzja nie jest jeszcze ostateczna; wniesiono odwołanie do MKiDN;)
ZABRZE - BISKUPICE			
47	kościół par. pw. św. Jana Chrzciciela (1853-58) - cmentarz kościelny - ogrodzenie cmentarza kościelnego i cmentarza grzebalnego przy kościele z bramą	ul. Bytomska 28a	A/209/07 z 27.06.2007
48	kościół par. pw. Wniebowzięcia NMP (1928-29)	przy ul. Bytomskiej 111 a	A/287/09 z 18.11.2009
49	kamienica z oficyną (1899)	ul. Bytomska 83	A/309/10 z 2.07.2010
ZABRZE - MACIEJÓW			
50	zespół szybu „Maciej” (pocz. XX w.) - budynek nadszybia z wieżą wyciągową - budynek maszynowni z maszyną i wyposażeniem - budynek wagowni, ob. portiernia	ul. Srebrna 6	A/164/05 z 30.12.2005
51	- budynek odżelazacza (1936-38) - budynek d. kuźni i magazynu chemicznego (1936) - zespół wentylatora, ob. warsztat i magazyn (1922-23) - budynek rozdzielni 6kV (1955-56)		A/327/11 z 31.01.2011 zm. 22.09.2014
52	zwałowisko skały płonnej (hałda) (1915- 1970)		A/432/15 z 13.02.2015
ZABRZE - MIKULCZYCE			
53	kościół par. pw. św. Wawrzyńca (1892-94)	ul. Mariacka 1	A/296/10 z 3.03.2010
54	kościół ewangelicko-augsburski (1937)	ul. Brygadzystów 4	A/378/12 z 18.05.2012
55	kapliczka przydrożna św. Jana Nepomucena (1781)	ul. Lipowa /św. Wawrzyńca (dec. ul. Lipowa 14)	A/339/11 z 27.05.2011
56	ratusz, ob. przychodnia zdrowia (1911)	ul. Tarnopolska 80	A/12/06 z 10.05.2006
57	zespół pałacowy: - pałac, 2 poł. XVI, XVII, XVIII, XIX - pozostałości parku, XVIII-XIX - kuźnia, k. XVIII	ul. Lipowa 11 (dec. Kosynierów 19)	A-1214/75 z 31.07.1975 i z 30.09.2015
ZABRZE – PAWŁÓW			
58	kościół par. pw. św. Pawła (1929-33)	ul. Sikorskiego 67 b	A/253/09 z 7.07.2009
ZABRZE - PORĘBA			
59	kościół par. pw. św. Jadwigi (1928-29) -otoczenie wraz z ogrodzeniem od strony południowej		A/225/08 z 18.06.2008
ZABRZE - ROKITNICA			
60	kościół par. pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa (1911-12)	ul. Kardynała Wyszyńskiego 14	A/211/07 z 27.06.2007
61	dwór (2 poł. XIX w.)	ul. Żniwiarzy 2	A/477/2016 z 14.07.2016
62	osiedle 29 domów (1925-39) - ul. Andersa 2/4/6/8; 10/12; 14/16; - ul. Borowa 1/3; 5/7; 9/11; 13/15; 17/19; 21/23; 25/27; 29/31; - ul. Dulęby 1/3/5/7; 9/11; 2/4/6/8; 10/12; - ul. Grota-Roweckiego 1/3/5/7; 9/11; 2/4/6/8; 10/12; - ul. Krakowska 72/74/76; 78/80/82/84;	ul. Krakowska (dec. Findera)/ Borowa	A/1337/85 z 21.05.1985

¹ Decyzja nie jest ostateczna.

Lp.	Obiekt	Adres	Nr Rejestru
	86/88; 90/92; 94/96/98/100/102/104/106/108/110; - ul. Nyska 1/3/5/7; 9/11; 2/4/6/8; 10/12; - ul. Pomorska 1/3/5;		
63	układ urbanistyczny osiedla mieszkaniowego: 1) rozplanowanie osiedla, na które składają się ulice: Medyków, Henryka Pobożnego, Komuny Paryskiej, Nowowiejskiego, Śniadeckich, w obrębie zamkniętej pętli ulic: Szafarczyka, Medyków i Andersa 2) zabudowę mieszkaniową: • ulica Szafarczyka 2, 4-14, 16, 24, 26-44, 46, 41, 43-45, 47 • ulica Nowowiejskiego 1, 3-9, 11, 19, 21-39, 41, 2, 4-14, 16 • ulica Komuny Paryskiej 1, 3-21, 23, 2, 4-18 • ulica Henryka Pobożnego 7, 9-23, 10, 12-34 • ulica Medyków 1, 3-25, 6, 8-14, 16 • ulica Śniadeckich 1, 3-6, 8 • ulica Andersa 75, 77-83, 85 3) budynki użyteczności publicznej: • szkołę i przedszkole	ul. Szafarczyka - Andersa (dec. Pietrusińskiego – Medyków (dec. Rewolucji Październikowej) 62 domy mieszkalne (Nowowiejskiego-11, Komuny Paryskiej-11, Andersa-3, Medyków10, Szafarczyka-13, Śniadeckich-2, Henryka Pobożnego12	A/1435/91 z 5.09.1991
64	- dom (1910)	ul. Szafarczyka 1-3	A/400/13 z 5.02.2013

Park kulturowy

Park kulturowy to następna forma ochrony zabytków, wprowadzona na mocy Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Park kulturowy powołuje mocą uchwały rada miejska, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Utworzenie parku kulturowego ma na celu ochronę krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (Art. 16. Ust. 1 i 16. Ust. 5). Park kulturowy jest formą ochrony krajobrazu kulturowego umożliwiającą zachowanie wyjątkowych wartości historyczno-kulturowych w powiązaniu z ochroną środowiska naturalnego.

Na terenie Zabrze nie utworzono dotychczas żadnego parku kulturowego. Jednakże od wielu lat podejmowane są inicjatywy w tym zakresie.

Ochrona ustalona w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego

Prawną formą ochrony zabytków, której stanowienie należy do kompetencji gminy są ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego uzgadniane są z wojewódzkim konserwatorem zabytków, pod kątem wprowadzania zapisów, dotyczących ochrony zabytków. Również w decyzjach lokalizacyjnych, umieszczane są ustalenia dotyczące ochrony zabytków, do rejestru zabytków lub ujętych w gminnej ewidencji

zabytków. Powyższe decyzje uzgadnianie są przez Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach (w zakresie obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków i obiektów przemysłowych), albo przez Miejskiego Konserwatora Zabytków (w zakresie pozostałych obiektów ujętych w GEZ)².

5.4. Zabytki z terenu miasta Zabrze wpisane do Gminnej Ewidencji Zabytków

Ewidencja zabytków, zgodnie z zapisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840), art. 21, jest podstawą dla sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Ewidencja zabytków jest uporządkowanym zbiorem opracowań, wykonywanym wg jednorodnych wzorców, stanowiącym podstawowe informacje o obiektach zabytkowych. Krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków prowadzi Generalny Konserwator Zabytków. Wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Natomiast gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy, prowadzi wójt (burmistrz, prezydent miasta) danej gminy.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków Miasta Zabrze przyjęta została zarządzeniem Nr 1138/BKZ/2013 Prezydenta Miasta Zabrze z dnia 28.11.2013 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków i jest na bieżąco aktualizowana Zarządzeniami Prezydenta (ostatnia aktualizacja miała miejsce na podstawie Zarządzenia NR 279/BPP/2021 Prezydenta z dnia 19 kwietnia 2021 r. w sprawie aktualizacji gminnej ewidencji zabytków Miasta Zabrze).

Według stanu na 19.04.2021 r. w gminnej ewidencji zabytków wykazano 195 pozycji zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz 1518 pozycji pozostałych zabytków nieruchomości (poza wpisem do rejestru).

W gminnej ewidencji zabytków ujęto także 35 stanowisk archeologicznych.

Zdecydowana większość obiektów w GEZ (poza wpisem do rejestru zabytków) to budynki mieszkalne, domy i kamienice, głównie zlokalizowane w centrum. Są wśród nich mieszczańskie kamienice czynszowe z 2 poł. XIX i pocz. XX w., o historyzującej dekoracji fasad (naczółki, gzymsy, obramienia okien, uproszczone boniowania, stolarka okienna i drzwiowa itp.), lub rzadziej spotykaną – secesyjną. Wnętrza klatek schodowych i sieni zdobione są sztukateriami, polichromiami, płytkami ceramicznymi lub niewielkimi witrażami. Problematyka

² Na podstawie porozumienia z dnia 19 sierpnia 2004 r. w sprawie powierzenia przez Wojewodę Śląskiego Gminie Zabrze prowadzenia niektórych zadań z zakresu sprawowanej ochrony zabytków, zawartego przez Wojewodę Śląskiego z Gminą Zabrze, reprezentowaną przez Prezydenta Miasta Zabrze; wraz z Aneks nr 1 Wojewody Śląskiego z dnia 5 marca 2012 r.

konserwatorska kamienic dotyczy z jednej strony dekoracyjnych fasad, kształtujących pierzeje ulic i tym samym mających duży wpływ na wygląd miasta, jak i często znajdujących się w dużo gorszym stanie technicznym wnętrzbudynków m.in. klatek schodowych.

W gminnej ewidencji zabytków znajduje się wiele budynków zabudowy modernistycznej, skupionej w osiedlach – zespołach zabudowy lub w postaci pojedynczych budynków rozsianych po mieście. Największym takim założeniem jest funkcjonalistyczne osiedle DEWOG (ul. Czarnieckiego, Żółkiewskiego), wzniesione w l. 1929-1930 wg proj. architektów A. Jaegera i H. Leipzigera.

Wśród modernistycznej zabudowy wyróżniają się obiekty użyteczności publicznej: ceglany budynek policji przy ul. 1 Maja 10-12 (1930), zmodernizowany w ostatnich latach budynek Miejskiego Zakładu Kąpielowego przy placu Krakowskim 10 (1927-1929) w stylu funkcjonalistycznym, budynek Zespołu Szkół Ogólnokształcących przy ul. Wolności 323 (proj. J. Schmidt, 1926-1928).

Zagrożeniem dla obiektów mieszkalnych ujętych w gminnej ewidencji zabytków mogą być nieprawidłowo prowadzone prace remontowe wpływające na utracenie wartości zabytkowych obiektów.

Istotnym dla krajobrazu kulturowego miasta elementem są obiekty małej architektury, związane z tradycyjnym kultem religijnym. Liczne krzyże i kapliczki Zabrze są obiektem troski mieszkańców i miejscem modlitwy. Upamiętniają fundatorów i wydarzenia związane z historią miasta, a jednocześnie w swej pierwotnej lokalizacji są pamiątkami po czasie, gdy tworzące Zabrze dzielnice miały swój odrębny, wiejski charakter. Krzyże i kapliczki Zabrze były już tematem opracowań o charakterze albumowym i informacyjno-popularyzatorskim -, wykładu w Muzeum Miejskim w Zabrzu, podejmowane były próby skatalogowania obiektów i uporządkowania wiedzy na ich temat. W dalszym ciągu brak jednak aktualnego opracowania wyczerpującego temat, mogącego być podstawą do opracowania np. lokalnego szlaku turystycznego. W gminnej ewidencji znajdują się: 33 krzyże przydrożne, 15 obiektów typu kaplice i kapliczki oraz 6 obiektów typu rzeźby, figury.

Ponadto w Gminnej Ewidencji Zabytków znalazły się naziemne części kopalni węgla kamiennego: „Pstrowski” - budynki w zespołach szybów Jan, Stanisław, Staszic, Mieczysław i Kościuszko; „Makoszowy” - budynki dyrekcji, cechowni, budynek administracyjny i zabudowania dawnych stajni, magazynu i kuźni, a także zespół zabudowy łaźni I - III, budynki maszynowni szybów IA, IB, IIA, IIB oraz budynki nadszybów dawnych szybów I i II, wieża wyciągowa szybu IA i budynek siłowni energetycznej (ob. sprężarkownia i rozdzielnia) przy ul. Makoszowskiej 24. Uzupełnieniem ochrony, wpisanej do rejestru zabytków kopalni „Królów Luiza”, są ewidencyjne budynki: kotłowni, parowozowni, kuźni, warsztaty, cechowni i pozostałości cechowni. W przypadku obiektów przemysłowych ujętych w ewidencji szczególnym zagrożeniem jest utrata zabytkowych elementów kopalni w wyniku wyburzeń lub dewastacji. Ochrona dziedzictwa przemysłowego ujętego w Gminnej Ewidencji Zabytków nie powinna być ograniczona w takich przypadkach do zewnętrznych brył budynków, ale obejmować także elementy wyposażenia – w najlepszym wypadku zachowanie ich in situ, lub - zabezpieczenie i ewentualne wykorzystanie do celów ekspozycyjnych [1].

Spis obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków miasta Zabrze dostępny jest na stronie internetowej Biuletynu Informacji Publicznej Urzędu Miasta Zabrze i jest poddawany bieżącej aktualizacji.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

Dla potrzeb lepszej diagnozy stanu istniejącego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz w celu sformułowania priorytetów działań władz samorządowych opracowano analizę SWOT słabych i mocnych stron miasta Zabrze, a także szans i zagrożeń.

Mocne strony:

- 1) Bogata, rozpoznana historia miasta i regionu
- 2) Pomnik historii zlokalizowany na terenie miasta
- 3) Aktywność miasta związana z promocją dziedzictwa niematerialnego Zabrze
- 4) Miasto wyróżniające się dużym nasyceniem zabytków na tle sąsiednich ośrodków miejskich
- 5) Bogate zasoby dziedzictwa kulturowego o szczególnych walorach historycznych i zabytkowych, w tym: zabytki przemysłu, osiedla robotnicze oraz architektura modernistyczna
- 6) Ciekawe obiekty architektury sakralnej z bogatą historią powstania
- 7) Znaczne nasycenie obiektami zabytkowymi, szczególnie centralnych punktów dzielnic
- 8) Duża liczba zabytków związanych z infrastrukturą przemysłową: osiedli mieszkalnych, byłych zakładów (górnictwa i hutniczego), a także innej zabudowy związanej z przemysłem
- 9) Obecność w strukturze miasta obiektów będących wybitnymi przykładami modernizmu w architekturze
- 10) Zachowane czytelne historyczne układy urbanistyczne, w szczególności osiedli patronackich (os. Ballestrema, Borsig, „Zandka”)
- 11) Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Guido” oraz „Sztolnia Królowa Luiza” punktami kotwicznymi na Europejskim Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego (ERIH)
- 12) Obiekty leżące na Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego (Sztolnia i kopalnia „Królowa Luiza”, Kopalnia „Guido”, Szyb „Maciej”)
- 13) Członkostwo zabrzańskich instytucji w Kłastrze Kultury i Turystyki Przemysłowej
- 14) Współpraca z Międzynarodowym Komitetem Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego
- 15) Udzielanie przez Miasto Zabrze dotacji do prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków
- 16) Rozwinięta baza edukacyjna (muzea) i infrastruktura turystyczna, działalność Muzeum Górnictwa Węglowego i Muzeum Miejskiego
- 17) Działalność Zespołu Miejskiego Konserwatora Zabytków, pozwalająca na prowadzenie długoterminowej polityki opieki i ochrony nad zabytkami
- 18) Opracowana i aktualizowana Gminna Ewidencja Zabytków
- 19) Działalność organizacji pozarządowych, zajmujących się sprawowaniem opieki nad zabytkami lub popularyzacją lokalnego dziedzictwa
- 20) Duży potencjał społeczno – naukowy
- 21) Skuteczność w pozyskiwaniu funduszy zewnętrznych
- 22) Przejrzysta prezentacja zasobów turystycznych miasta na stronie internetowej Urzędu Miejskiego

- 23) Wzrost świadomości społecznej i poczucia odpowiedzialności za stan miasta, zwłaszcza obiektów o wartości zabytkowej i przestrzeni publicznej
- 24) Przeprowadzone w ostatnich latach prace remontowe obiektów stanowiących własność miasta m.in. Teatru Nowego, Parku Miejskiego, budynku dawnej gazowni (obecnie CUS), wieży ciśnień, żłobka przy ul. Niedziałkowskiego.

Słabe strony:

- 1) Wizerunek Śląska jako regionu mało ciekawego turystycznie, kojarzonego głównie z funkcją przemysłową
- 2) Zaniedbanie i zły stan techniczny części zabytków, np. budynków wcześniej stanowiących własność zlikwidowanych zakładów przemysłowych
- 3) Brak świadomości właściwego korzystania z przestrzeni publicznej, skutkujący oszpeceniem elewacji budynków i ich otoczenia np. poprzez stosowanie nieodpowiedniej stolarki okiennej, malowanie ceglanych elewacji, stosowanie jaskrawych kolorów tynków na elewacjach, chaotyczny montaż szyldów i reklam
- 4) Dewastacja otoczenia kamienic i domów
- 5) Niewystarczająca świadomość społeczna znaczenia opieki nad zabytkami oraz ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego
- 6) Nieuregulowany stan prawny części obiektów zabytkowych
- 7) Niepełne pokrycie obszaru miasta planami zagospodarowania przestrzennego
- 8) Niewystarczająca ochrona prawna (brak wpisu do rejestru zabytków) części cennych obiektów, w tym założeń zieleni, niewystarczające oznakowanie obiektów zabytkowych
- 9) Niewystarczająca świadomość właścicieli zabytkowych obiektów nt. ograniczeń związanych ze stosowaniem niektórych technologii remontowych i rewaloryzacyjnych, których użycie, w dłuższej perspektywie czasowej, może przyczynić się do pogorszenia stanu zachowania zabytku

Szanse:

- 1) Dalszy rozwój turystyki poprzemysłowej (m. in. kopalnie „Guido” i „Skansen Królowa Luiza”)
- 2) Przejęcie przez gminę cennego poprzemysłowego obiektu – głównego zespołu zabudowań dawnej Elektrowni Zabrze
- 3) Rewitalizacja i nadanie nowych funkcji społecznych dla perły Zabrza jaką jest budynek dawnego hotelu „Admiralspalast”
- 4) Kontynuowanie współpracy środowisk zaangażowanych w ochronę i promocję dziedzictwa przemysłowego
- 5) Położenie w centrum Aglomeracji Górnośląskiej, współpraca z sąsiednimi miastami w ramach rozwoju gospodarki, turystyki, kultury i nauki,
- 6) Możliwość pozyskiwania środków finansowych z funduszy Unii Europejskiej
- 7) Współpraca z miastami partnerskimi Unii Europejskiej
- 8) Współpraca transgraniczna

Zagrożenia:

- 1) Konkurencja oraz skomplikowane i długotrwałe procedury w aplikowaniu o środki pozabudżetowe, w tym z funduszy unijnych
- 2) Silna presja części inwestorów nastawionych na maksymalizację zysku z inwestycji kosztem atrakcyjności przestrzeni kulturowej miasta przy jednoczesnej liberalizacji przepisów budowlanych
- 3) Destrukcja zabytkowych budynków, w wyniku szkód górniczych (efekty minionej eksploatacji złóż)
- 4) Ograniczona ilość środków na remonty obiektów zabytkowych, zwłaszcza w małych wspólnotach
- 5) Zatarcie wartości architektonicznych i urbanistycznych zabytkowych osiedli i kolonii robotniczych spowodowane chaotycznym zagospodarowaniem przestrzeni
- 6) Niszczenie budynków spowodowane ich niewłaściwą eksploatacją lub całkowitym wyłączeniem z użytkowania
- 7) Nieuzasadniona wymiana oryginalnych elementów zabytkowej zabudowy na współczesne (drzwi, okna, bramy, okładziny elewacji, posadzki, balustrady, kraty itd.)
- 8) Samowole budowlane prowadzące do nieodwracalnego zniekształcenia obiektów i zatarcia ich cech stylowych
- 9) Dewastacje odnowionych budynków i obiektów małej architektury (np. kradzieże metalowych elementów odwodnienia dachów, akty wandalizmu, w tym graffiti)
- 10) Postępujące zagęszczenie zabudowy śródmiejskiej, prowadzone bez uwzględnienia historycznych powiązań architektonicznych, osi widokowych i założeń zieleni
- 11) Degradacja elementów składowych dawnych kopalń i innych zakładów przemysłowych (np. obiektów dawnej kopalni KWK Makoszowy, czy KWK Pstrowski)

7. Założenia programowe – cele, priorytety, kierunki działań i zadania

Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Zabrze na lata 2023-2026 jest dokumentem strategicznym wytyczającym kierunki i zasady polityki ochrony dziedzictwa kulturowego.

Określone w programie priorytety oraz kierunki działań wynikają z:

- ustawowo określonych celów, jakim służyć powinien program opieki nad zabytkami (ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 87, ust.2),
- dokumentów strategicznych i planistycznych z terenu miasta,
- wniosków wynikających z analizy SWOT stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta,
- analiz i ocen zasobu dziedzictwa kulturowego miasta i jego stanu zachowania,
- wyznaczonych kierunków polityki krajowej oraz regionalnej.

Niniejszy program zakłada kontynuację wyznaczonych celów w ramach poprzedniej edycji Programu na podstawie następujących priorytetów:

• P R I O R Y T E T 1 –

- ZARZĄDZANIE ZASOBEM DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA

• P R I O R Y T E T 2 –

- OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO ORAZ REWALORYZACJA SUBSTANCJI ZABYTKOWEJ MIASTA

• P R I O R Y T E T 3 –

- PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I PIELEGNOWANIE TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ

Poniżej przedstawiono założenia programowe na lata 2023-2026.

Tabela 4. Założenia programowe Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Zabrze na lata 2023-2026.

PRIORYTET 1 – ZARZĄDZANIE ZASOBEM DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA		
Zadanie	Podmiot realizujący zadanie	Potencjalne źródła finansowania
Realizowanie zadań własnych samorządu gminnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	Miasto Zabrze, MKZ	budżet Miasta, środki krajowe i unijne
Monitoring realizacji <i>Programu</i> , sporządzanie w cyklu dwuletnim sprawozdań z realizacji <i>Programu</i>	Prezydent Miasta Zabrze, MKZ	budżet Miasta
Ścisła współpraca, w zakresie ochrony zabytków, z różnymi instytucjami i urzędami na poziomie województwa, w tym z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków	Miasto Zabrze, MKZ, WUOZ	budżety podmiotów realizujących zadanie
Monitoring możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych przeznaczonych na działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego i rewitalizacją	Miasto Zabrze, MKZ, MGW	budżet Miasta
Opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla kolejnych obszarów miasta, szczególnie dla terenów o dużym zagęszczeniu zabytków	Miasto Zabrze, BPP	budżet Miasta
Uzgadnianie planowanych inwestycji na obszarach objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, w oparciu o zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego	Miasto Zabrze, MKZ	budżet Miasta
Okresowa aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków, sporządzanie nowych kart adresowych	Miasto Zabrze, MKZ	budżet Miasta

Okresowa aktualizacja „Planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych”	Miasto Zabrze, MKZ	budżet Miasta
Podnoszenie rangi obiektów i zespołów zabytkowych poprzez wpis do rejestru zabytków	Miasto Zabrze, WUOZ, dysponenci obiektów zabytkowych	budżety podmiotów realizujących zadanie
Kontynuacja umieszczania znaków informujących o objęciu ochroną prawną obiektów wpisanych do rejestru zabytków	Miasto Zabrze, MKZ	budżet Miasta
PRIORYTET 2 – OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO ORAZ REWALORYZACJA NAJCENNIJSZEJ SUBSTANCJI ZABYTEKOWEJ MIASTA		
Zadanie	Podmiot realizujący zadanie	Potencjalne źródła finansowania
Coroczne rezerwowanie w budżecie Miasta środków finansowych przeznaczanych na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego	Rada Miasta Zabrze	budżet Miasta
Kontynuowanie udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków	Rada Miasta Zabrze	budżet Miasta
Poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych - prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i bieżących napraw, - eksponowanie obiektów w przestrzeni miasta (np. iluminacja)	Miasto Zabrze, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, środki prywatne, środki unijne, ministerialne, inne środki
Zmiana sposobu użytkowania lub adaptacja nieużytkowanych obiektów zabytkowych, w szczególności przemysłowych, do nowych funkcji	Miasto Zabrze, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, środki unijne, środki prywatne

Kompleksowa i rozłożona na kilka etapów rewitalizacja przestrzeni miejskich poszczególnych dzielnic, w szczególności rewitalizacja zabytkowego osiedla „Zandka”	Miasto Zabrze, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, środki prywatne, środki unijne, ministerialne, inne środki
Przygotowanie procesu rewitalizacji z przeznaczeniem dla nowych funkcji wybranych obiektów z zespołu KWK Makoszowy i dawnej elektrowni Zabrze	Miasto Zabrze, MGW	budżet Miasta, środki prywatne, środki unijne, ministerialne, inne środki
Kontynuowanie remontów zabytkowych obiektów małej architektury – krzyży i kapliczek przydrożnych,	Miasto Zabrze, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, środki prywatne, środki unijne, ministerialne, inne
Bieżąca pielęgnacja zabytkowych parków miejskich, terenów zielonych, zieleni cmentarnej	Miasto Zabrze, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, środki prywatne, środki unijne, ministerialne, inne
Ochrona dziedzictwa archeologicznego: - ujmowanie w m.p.z.p. stanowisk archeologicznych z WEZ	Miasto Zabrze, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, środki prywatne i unijne
Pozyskiwanie środków finansowych na prace remontowe i konserwatorskie przy zabytkach należących do Miasta, przygotowanie projektów rewitalizacji obszarów i obiektów zabytkowych w celu pozyskania środków z UE	Miasto Zabrze	budżet Miasta, środki prywatne, środki unijne, ministerialne, inne
Realizacja zadań związanych z ochroną i promocją dziedzictwa kulturowego zawartych w lokalnym programie rewitalizacji obszarów miejskich miasta Zabrze	Miasto Zabrze, wnioskodawcy projektów	budżet Miasta, środki prywatne, środki unijne, ministerialne, inne
Realizacja zadań związanych z ochroną i promocją dziedzictwa kulturowego zawartych w innych dokumentach strategicznych i planistycznych, w szczególności „Strategii Rozwoju Miasta Zabrze” i „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zabrze”	Miasto Zabrze	budżet Miasta, środki prywatne, środki unijne, ministerialne, inne

Zachowanie kompozycji i dekoracji fasad, zachowanie detalu architektonicznego przy remontach elewacji budynków zabytkowych	Miasto Zabrze, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, środki prywatne, ŚWKZ
Wspieranie przedsięwzięć zmierzających do zachowania zabytkowych maszyn z likwidowanych zakładów przemysłowych, w tym kopalń i hut	Miasto Zabrze, NGO, MGW w Zabrzu	budżet Miasta, ŚWKZ, środki ministerialne i unijne
PRIORYTET 3 PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I PIELĘGNOWANIE TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ		
Zadanie	Podmiot realizujący zadanie	Potencjalne źródła finansowania
Wykorzystanie obiektów zabytkowych, w tym związanych z górnictwem, jako czynnika wpływającego na rozwój i promocję Miasta oraz regionu	Miasto Zabrze, NGO, ŚOT, UMWŚ, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, WMUŚ, środki prywatne
Cykliczna organizacja wydarzeń kulturalnych zwiększających wrażliwość na historię i tradycję regionu, w tym: – udział miejskich instytucji kultury a także lokalnych organizacji w „Industriadzie” oraz w Europejskich Dniach Dziedzictwa	Miasto Zabrze, NGO, instytucje kultury, NID, UMWŚ, MGW, MM, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, środki unijne, środki prywatne
Dalsze poszerzanie zbiorów Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu, pozyskiwanie nowych eksponatów, ze zlikwidowanych zakładów górniczych, digitalizacja dziedzictwa przemysłowego	Miasto Zabrze, MGW	budżet Miasta, środki ministerialne
Dalsze poszerzanie zbiorów Muzeum Miejskiego w Zabrzu, pozyskiwanie nowych eksponatów związanych z historią miasta oraz lokalnymi tradycjami	Miasto Zabrze, MM	budżet Miasta, środki ministerialne
Promocja i upowszechnianie regionalnego dziedzictwa niematerialnego charakterystycznego dla przemysłowego obszaru Śląska, w tym tradycyjnego święta górniczego – Barbórki	Miasto Zabrze, MGW, depozytariusze listu intencyjnego (środowiska górnicze), WUOZ, UMWŚ, NID, NGO, instytucje kultury	budżet Miasta, środki ministerialne, ŚWKZ, WMUŚ, środki prywatne

Podjęcie prac związanych z wpisem „Zabytkowego kompleksu przemysłowego górnictwa węglowego w Zabrzu” na tzw. Listę informacyjną, a w dalszej kolejności na Listę światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego UNESCO ³	Miasto Zabrze, MGW	budżet Miasta, środki zewnętrzne
Podjęcie prac związanych z wpisem „Tradycji kulturowych górniczych orkiestr dętych z obszaru Górnego Śląska” na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa (przygotowanie i złożenie wniosku, koordynacja działań w tym zakresie)	Miasto Zabrze, MGW	budżet Miasta, środki zewnętrzne
Podjęcie prac związanych z wpisem „Barbórki górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku” na tzw. Listę Reprezentatywną Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Ludzkości (przygotowanie i złożenie wniosku, koordynacja działań w tym zakresie)	Miasto Zabrze, MGW	budżet Miasta, środki zewnętrzne
Koordynacja planów dotyczących ochrony i podtrzymania żywotności elementów krajowego dziedzictwa niematerialnego, jakimi są „Barbórka górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku” oraz „Tradycje kulturowe górniczych orkiestr dętych z obszaru Górnego Śląska”	Miasto Zabrze, MGW	budżet Miasta, środki ministerialne
Uruchomienie działalności Ośrodka Dokumentacji Górniczej, jako wielofunkcyjnego ośrodka badawczego, którego zadaniami będą odkrywanie, badanie i zachowanie dziedzictwa przemysłowych ośrodków górnictwa oraz jego wszechstronna prezentacja i popularyzacja ⁴	MGW	budżet Miasta, środki ministerialne, środki unijne

³ Podstawa to wpisany na Listę pomników historii Zespół zabytkowych kopalni węgla kamiennego w Zabrzu, obejmujący: kopalnię „Królów Luiza”, „Guido” i Główną Kluczową Sztolnię Dziedziczną, w granicach ich prawnej ochrony konserwatorskiej. Docelowo wpis powinien objąć także inne obiekty, ważne dla historii górnictwa, w tym również zespoły osiedli patronackich

⁴ Ośrodek zajmie się gromadzeniem, cyfrową rejestracją, opracowaniem, udostępnianiem i prezentacją przemysłowej spuścizny z wykorzystaniem nowoczesnych środków digitalizacji. Projekt jest kontynuacją dotychczasowych działań Muzeum, dokumentujących i upowszechniających historyczne dziedzictwo górnictwa w postaci digitalizacji 3D obiektów nieruchomych, ruchomych zlokalizowanych w likwidowanych kopalniach oraz dokumentów branżowego piśmiennictwa. Efektem projektu będzie utworzenie profesjonalnego ośrodka dokumentacyjnego.

Aktywna współpraca z regionalnymi mediami w celu promocji zabytków i upowszechnienia działań związanych z opieką nad zabytkami i rewitalizacją	regionalne media, Miasto Zabrze, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, sponsorzy prywatni
Edukacja mieszkańców, począwszy od poziomu przedszkolnego, w zakresie historii na przykładzie zachowanych lokalnych zabytków – promowanie działań związanych z ochroną zabytków w szkołach, włączanie tej tematyki do programów nauczania	przedszkola i szkoły, Miasto Zabrze, instytucje kultury, NGO, MM, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, środki instytucji oświatowych, ministerialne, środki prywatne
Kontynuowanie działania aplikacji „Zabrze w Sercu Śląska”, w tym Szlaku Zabytków Techniki, Szlaku Architektury Modernistycznej	Miasto Zabrze	budżet Miasta, środki zewnętrzne
Cykliczne organizowanie wydarzeń poświęconych dziedzictwu i turystyce przemysłowej, w tym Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej	Miasto Zabrze, Polska Izba Turystyki	budżet Miasta, środki zewnętrzne
Cykliczne organizowanie wydarzeń poświęconych dziedzictwu kulturowemu, takich jak: obchody święta miasta, Międzynarodowa Konferencja Naukowa - Kultura Europy Środkowej	Miasto Zabrze, MM, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, środki zewnętrzne, środki prywatne
Organizowanie i wspieranie organizacji konkursów, wystaw, imprez, rajdów i festynów związanych z dziedzictwem kulturowym, w tym z dziedzictwem poprzemysłowym, organizacja spacerów po zabytkowych dzielnicach miasta	Miasto Zabrze, MGW, MM, instytucje kultury, NGO, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, środki zewnętrzne, środki prywatne
Inicjacja i organizacja lub współorganizacja konferencji i seminariów naukowych, których tematyka będzie wiązać się z ochroną, promocją oraz rewitalizacją poprzemysłowych obiektów zabytkowych (ze szczególnym uwzględnieniem terenów, którymi zawiaduje Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu)	MGW, dysponenci obiektów zabytkowych	budżet Miasta, środki zewnętrzne, środki prywatne
Wspieranie imprez popularyzujących tradycje i związki z sąsiednimi regionami; współpraca kulturalna z miastami partnerskimi (Essen, Lund, Rotherham, Równe, Sangerhausen, Seclin, Trnawa, Záhřeň)	Miasto Zabrze, miasta partnerskie	budżet Miasta, środki unijne

Udostępnianie kolejno remontowanych obiektów zabytkowych (szczególnie przemysłowych) dla celów turystycznych, upowszechnianie nowych, atrakcyjnych form zwiedzania i poznawania historii miasta (questy, gry miejskie)	Miasto Zabrze, dysponent obiektów zabytkowych	budżet Miasta, środki unijne
--	---	------------------------------

WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Katowicach

ŚWKZ – Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach

WŚ- Województwo Śląskie

UMWŚ – Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego

BPP UM – Biuro Planowania Przestrzennego Urzędu Miejskiego w Zabrzu

MKZ – Zespół Miejskiego Konserwatora Zabytków

IMP – Instytut Myśli Polskiej im. Wojciecha Korfanteo w Katowicach

ŚOT – Śląska Organizacja Turystyczna

NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa

MM – Muzeum Miejskie w Zabrzu

MGW - Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu

NGO – organizacje pozarządowe

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Zadania określone w *Programie Opieki nad Zabytkami dla Miasta Zabrze na lata 2023-2026* będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- 1) prawnych – wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, stref ochrony konserwatorskiej, budowę parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do wojewódzkiego rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- 2) finansowych – obejmujących między innymi finansowanie prac konserwatorskich, remontowych i archeologicznych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy lub znajdujących się w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, wsparcie finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych, w zależności od możliwości finansowych gminy;
- 3) koordynacji – obejmujących między innymi realizację zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w dokumentach strategicznych województwa i gminy, współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
- 4) społecznych – obejmujących między innymi działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- 5) kontrolnych – obejmujących między innymi aktualizację gminnej ewidencji zabytków.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Zabrze na lata 2023-2026 po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedstawiony Radzie Miasta, w celu przyjęcia go Uchwałą. Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co dwa lata Prezydent będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań programu i przedstawiał je Radzie Miasta.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji programu, uwzględniająca:

- 1) ilość wykonanych zadań przyjętych do realizacji;
- 2) efektywność wykonania zadań;
- 3) wartość finansową zrealizowanych zadań;
- 4) zakres współpracy z osobami i jednostkami odpowiedzialnymi za zabytki.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady, które zawiera Rozdział 7. ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840). Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Dotacje udzielane przez ministra i wojewódzkich konserwatorów zabytków mogą być przeznaczane na szereg działań przy zabytkowych obiektach wpisanych do rejestru zabytków, niezbędnych dla zachowania i poprawy stanu technicznego oraz substancji zabytkowej obiektu. Do katalogu prac i działań należą: techniczne i konserwatorskie ekspertyzy, konserwatorskie lub architektoniczne badania i dokumentacje, opracowania programów prac konserwatorskich, projekty budowlane, zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku, stabilizacja konstrukcyjna części składowych zabytku lub ich częściowe odtworzenie, odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności; uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej, zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dodatkowo dotacje na działania przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków mogą być udzielane przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego (gminy, powiaty województwa) na zasadach określonych w podjętej przez dany organ uchwale.

Zgodnie z nowelizacją ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o zabytków i opiece nad zabytkami, utworzony został Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków – państwowy fundusz celowy. Głównymi wpływami Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków są administracyjne kary pieniężne nakładane w wypadkach, które dotychczas stanowiły wykroczenia. Są to środki z administracyjnych kar, które nakładane mogą być w ściśle określonych przypadkach. Karom pieniężnym podlegać mogą osoby, które bez uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (lub niezgodnie z zakresem określonym w pozwoleniu wojewódzkiego konserwatora zabytków) wykonują np.: prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, roboty budowlane w otoczeniu zabytku; prowadzą badania konserwatorskie archeologiczne lub architektoniczne przy zabytku wpisanym do rejestru. Kary pieniężne, nakładane są przez organy ochrony zabytków.

Wpływami do Funduszu mogą też być zasądzenia przez sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku. Środki, zgromadzone na koncie Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków w pierwszej kolejności przeznaczone są na ratowanie zabytków zagrożonych lub zniszczonych.

Najważniejsze potencjalne źródła dofinansowania działań i zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dla Miasta Zabrze w latach 2023-2026 przedstawiono w poniższej tabeli. Zaznaczyć należy, iż są to wybrane źródła możliwości pozyskania dofinansowania.

Tabela 5. Wybór możliwości pozyskania dofinansowania działań ujętych w Programie Opieki nad Zabytkami dla Miasta Zabrze na lata 2023-2026.

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego	– Ochrona zabytków Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. W ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony jest na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnoswiatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Istotnym celem programu jest poprawa stanu instytucji kultury mieszczących się w zabytkowych siedzibach, których remonty ze względu na intensywność użytkowania są szczególnie potrzebne. O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. – Ochrona zabytków archeologicznych Strategicznym celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury, państwowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, publiczne uczelnie

	akademiczne, niepubliczne uczelnie akademickie, podmioty prowadzące działalność gospodarczą. – Kultura ludowa i tradycyjna Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego); organizacje pozarządowe; podmioty prowadzące działalność gospodarczą: kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne. – Wspieranie działań muzealnych Celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także – prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.
--	---

	– Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju Strategicznym celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Program ma za zadanie stworzenie możliwości sprzyjających otoczeniu tych miejsc stałą i stabilną opieką, polegającą w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscu pamięci; zabezpieczenia i utrzymania miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z miejsca pamięci w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości i autentyzmu; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej. – Kultura dostępna Celem programu jest wspieranie zadań służących ułatwieniu dostępu do kultury, skierowanych do szerokiego grona odbiorców i sprzyjających integracji społecznej. Działania te powinny służyć osiągnięciu realnych, systemowych i długofalowych efektów w niwelowaniu barier w dostępie do kultury w wymiarach: przestrzennym, ekonomicznym, społeczno - mentalnym i kompetencyjnym ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb osób z miejscowości pozbawionych bezpośredniego dostępu do narodowych zasobów dóbr kultury, instytucji kultury oraz instytucji artystycznych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać się mogą m.in. następujące podmioty prawa polskiego: państwowe instytucje kultury; samorządowe instytucje kultury; jednostki samorządu terytorialnego wyłącznie jako organy prowadzące publiczne szkoły artystyczne, w przypadku szkół nieprowadzących samodzielnej księgowości; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.
Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków	Środki Śląskiego Konserwatora Zabytków przeznaczone są na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na terenie województwa. Podmioty uprawnione do złożenia wniosku o udzielenie dotacji: Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie.

	Szczegółowe informacje dotyczące terminów składania wniosków; wyszczególnienie rodzaju dokumentacji, prac oraz materiałów, na które może zostać udzielona dotacja; wnioski oraz niezbędne dokumenty, które należy złożyć w celu ubiegania się o dotację dostępne są na stronie internetowej: http://wkz.katowice.pl/strony/formularze/dotacje-i-refundacje
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Fundusz Kościelny	Powołany Fundusz Kościelny udziela dotacji na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w szczególności dotyczących: remontów dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszania i odgrzybiania, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny
Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnoprawnych	Dotacje w ramach działalności funduszu udzielane są na m.in. likwidację barier architektonicznych (w tym, także w obiektach zabytkowych) w myśl projektu Dostępna przestrzeń. Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków są właściciele obiektu wymagającego likwidacji barier. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% wartości dla podmiotu, który nie jest przedsiębiorcą oraz do 30% wartości dla przedsiębiorcy. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.pfron.org.pl/
Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027	Poniżej przedstawiono założenia RPO spójne dla przedmiotowego opracowania. 2.1.1. Priorytet: V. Priorytet V: Społeczne Śląskie 2.1.1.1. Cel szczegółowy: RSO4.6. Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych (EFRR) Głównymi grupami docelowymi będą mieszkańcy województwa śląskiego, korzystający z infrastruktury kultury i dziedzictwa kulturowego oraz obiektów turystycznych, osoby spoza województwa korzystające z obiektów kultury i dziedzictwa kulturowego oraz turystyki.

	2.1.1. Priorytet: VII. Priorytet VII: Śląskie bliżej obywateli 2.1.1.1. Cel szczegółowy: RSO5.1. Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich (EFRR)Głównymi grupami docelowymi będą: - Mieszkańcy subregionów województwa śląskiego, - Wspólnoty lokalne oraz interesariusze lokalni i subregionalni, - Mieszkańcy miast i gmin miejsko-wiejskich województwa śląskiego objętych gminnymi programami rewitalizacji, - Organizacje pozarządowe i przedsiębiorcy, w tym działający w miastach i gmin miejsko-wiejskich objętych gminnymi programami rewitalizacji. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://rpo.slaskie.pl/czytaj/aktual_21_27
Fundusz Termomodernizacji i Remontów (BGK)	Podstawowym celem Funduszu Termomodernizacji i Remontów jest pomoc finansowa dla inwestorów realizujących przedsięwzięcia termomodernizacyjne i remontowe oraz wypłata rekompensat dla właścicieli budynków mieszkalnych, w których były lokale kwaterunkowe. W przypadku obiektów zabytkowych możliwe jest uzyskanie premii remontowej stanowiącej 60% kosztów przedsięwzięcia remontowego. Beneficjentem premii remontowej są właściciele lub zarządcy budynków wielorodzinnych, których użytkowanie rozpoczęto: • przed dniem 14 sierpnia 1961 r. lub co najmniej 20 lat przed dniem złożenia wniosku o premię remontową do banku kredytującego oraz • budynek ten należy do społecznej inicjatywy mieszkaniowej lub towarzystwa budownictwa społecznego; • budynek ten został wybudowany przy wykorzystaniu kredytu udzielonego przez BGK na podstawie wniosków o kredyt złożonych do dnia 30 września 2009 r. lub przy wykorzystaniu finansowania zwrotnego w rozumieniu ustawy z dnia 26 października 1995 r. o niektórych formach popierania budownictwa mieszkaniowego bez względu na status prawny, z wyłączeniem jednostek budżetowych i samorządowych zakładów budżetowych. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony:

	https://www.bgk.pl/podmioty-rynk-u-mieszkaniowego/modernizacja-i-rewitalizacja/premia-remontowa-z-funduszu-termomodernizacji-i-remontow/?gclid=Cj0KCQjwjvaYBhDIARIsAO8PKE0Bc9zj_SXOzpDG7-pyqSOtQjEU2wf4z-NAibrbbOxX50gy_mYuPM8aAk8uEALw_wcB
Rządowy Program Odbudowy Zabytków (BGK)	Rządowy Program Odbudowy Zabytków jest to Program, który wesprze samorządy w poprawieniu stanu, odbudowie i remontach obiektów zabytkowych przyczyniając się tym samym do poprawy ich stanu i uchroni przed degradacją i niszczeniem. Program dopuszcza finansowanie obiektów posiadających wpis do ewidencji lub rejestru zabytków i będących w posiadaniu jednostki samorządu terytorialnego lub jednostki organizacyjnej podległej jednostce samorządu terytorialnego. Program kierowany jest bezpośrednio do jednostek samorządu terytorialnego, a za ich pośrednictwem również do innych podmiotów zobowiązanych do opieki nad zabytkami. Dofinansowanie będzie przyznawane na realizację zadań inwestycyjnych związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. Może być przeznaczane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego albo na udzielenie dotacji samorządowej na takie prace. Dofinansowanie z Programu może wynieść maksymalnie 98% wartości inwestycji, a minimalny wkład własny - 2%. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.gov.pl/web/premier/rzadowy-program-odbudowy-zabytkow
Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027	W lipcu 2021 roku rozpoczęły się konsultacje społeczne założeń programu na lata 2021-2027. Wyznaczono Priorytet VII: Kultura, w ramach którego określono cel szczegółowy 4.6: Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych Wsparciem w ramach określonego priorytetu zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zasób Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie będą mogły ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności

	kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.pois.gov.pl/strony/o-programie/fundusze-europejskie-na-infrastrukture-klimat-srodowisko/zalozenia-programu/
Finansowanie z fundacji	Możliwość pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze stron: https://www.fundacjalotto.pl/ http://fundacjakghm.pl/ https://fundacja.pgnig.pl/ https://fundacja.orange.pl/ https://fundacja.santander.pl/ https://www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/index.htm https://www.fundacijapkobp.pl/ https://www.pekao.com.pl/o-banku/odpowiedzialnosc-spoieczna/fundacja-banku.html#

11. Realizacja i finansowanie przez miasto Zabrze zadań z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego, dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd miejski powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest miasto Zabrze;
- kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze miasta Zabrze.

Miasto jako właściciel obiektów zabytkowych, ujętych w gminnej ewidencji zabytków oraz wpisanych do rejestru zabytków, jest ustawowo zobligowane do opieki nad tymi obiektami, utrzymywania ich w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych miasto powinno dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobytów.

Miasto planuje wspierać finansowo prace konserwatorskie i remonty zabytków w latach obowiązywania Gminnego programu opieki nad zabytkami. W budżecie miasta zabezpieczone są co roku środki przeznaczone na zabytki, co jest uzależnione od potrzeb wnioskodawców i możliwości budżetowych miasta.

Zgodnie z art. 81 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23 lipca 2003 roku dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa w trybie i na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

W myśl powyższych przepisów Miasto Zabrze przyjęło Uchwałę nr XXXIII/357/16 Rady Miasta Zabrze z dnia 14 listopada 2016 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Miasta Zabrze nie stanowiących jego wyłącznej własności zmienioną Uchwałą nr XLV/715/22 Rady Miasta Zabrze z dnia 28 lutego 2022 r.

Suma udzielonych dotacji w ostatnich latach na podstawie ww. Uchwał wynosiła:

- 2019 r. - 101 116,67 zł,
- 2020 r. - 842 028,52 zł,
- 2021 r. - 248 782,64 zł.

Zakłada się, że w latach 2023-2026 środki przeznaczone na zadania z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w tym ochrony i konserwacji zabytków, w miarę możliwości, w każdym roku będą utrzymywane na poziomie, który zapewni realizację wniosków o udzielenie dotacji.

Spis tabel

TABELA 1. REJESTR ZABYTEKÓW RUCHOMYCH Z TERENU MIASTA ZABRZE	50
TABELA 2. ZESTAWIENIE STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW NA TERENIE ZABRZA	56
TABELA 3. WYKAZ OBIEKTÓW Z TERENU MIASTA ZABRZE UJĘTYCH W REJESTRZE ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO	59
TABELA 4. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTEKAMI DLA MIASTA ZABRZE NA LATA 2023-2026.	70
TABELA 5. WYBÓR MOŻLIWOŚCI POZYSKANIA DOFINANSOWANIA DZIAŁAŃ UJĘTYCH W PROGRAMIE OPIEKI NAD ZABYTEKAMI DLA MIASTA ZABRZE NA LATA 2023-2026.	79

Spis fotografii

FOTOGRAFIA 1. PLANY POSZCZEGÓLNYCH OSIEDLI WG KART EWIDENCYJNYCH, OPRAC. PKZ KRAKÓW 1980-1981 [1].	24
FOTOGRAFIA 2. CMENTARZ WYZNANIA MOJŻESZOWEGO	27
FOTOGRAFIA 3. KOŚCIÓŁ PAR. PW. ŚW. JANA CHRZCICIELA W ZABRZU BISKUPICACH	30
FOTOGRAFIA 4. KOŚCIÓŁ PAR. PW. ŚW. WAWRZYŃCA W ZABRZU MIKULCZYCACH	30
FOTOGRAFIA 5. KOŚCIÓŁ PAR. PW. ŚW. ANNY	31
FOTOGRAFIA 6. KOŚCIÓŁ PW. ŚW. ANDRZEJA APOSTOŁA	31
FOTOGRAFIA 7. KOŚCIÓŁ PAR. EWANGELICKO – AUGSBURSKI IM. POKOJU	32
FOTOGRAFIA 8. KOŚCIÓŁ NAJSWIĘTSZEGO SERCA PANA JEZUSA W ZABRZU ROKITNICY	32
FOTOGRAFIA 9. KOŚCIÓŁ PW. WNIEBOWZIECIA NMP W ZABRZU BISKUPICACH	32
FOTOGRAFIA 10. KOŚCIÓŁ PAR. PW. ŚW. PAWŁA APOSTOŁA W ZABRZU PAWŁOWIE	33
FOTOGRAFIA 11. KOŚCIÓŁ PAR. PW. ŚW. JÓZEFA	33
FOTOGRAFIA 12. KOŚCIÓŁ PAR. PW. ŚW. JADWIGI	34
FOTOGRAFIA 13. KOŚCIÓŁ EWANGELICKO-AUGSBURSKI W ZABRZU MIKULCZYCACH	34
FOTOGRAFIA 14. FRAGMENT ZABUDOWY DAWNEJ KOPALNI „KRÓLOWA LUIZA”	35
FOTOGRAFIA 15. FRAGMENT ZABUDOWAŃ NADZIEMNYCH KOPALNI „GUIDO”	36
FOTOGRAFIA 16. NADSZYBIE ORAZ WIEŻA WYCIĄGOWA SZYBU „MACIEJ”	36
FOTOGRAFIA 17. ZESPÓŁ ZABUDOWY KOPALNI LUDWIK PRZY UL. HAGERA, BUDYNKI SZATNI I ŁAŻNI ORAZ HALI WARSZTATOWEJ Z KUŹNIĄ [1]	37
FOTOGRAFIA 18. FRAGMENTU MURU OPOROWEGO W OBRĘBIE HUTY ZABRZE	38
FOTOGRAFIA 19. WIEŻA CIŚNIEŃ	38
FOTOGRAFIA 20. WIDOK OD STRONY PÓŁNOCNO-WSCHODNIEJ NA KOMPLEKS ZABUDOWAŃ ELEKTROWNI	39
FOTOGRAFIA 21. WNĘTRZE BUDYNKU SIŁOWNI ENERGETYCZNEJ Z URZĄDZENIAMI	39
FOTOGRAFIA 22. BUDYNEK SIŁOWNI ENERGETYCZNEJ	40

FOTOGRAFIA 23. BUDYNEK PRZY UL. PIASTOWSKIEJ 11 [1]	41
FOTOGRAFIA 24. BUDYNKI SĄDU I PROKURATURY, UL. 3 MAJA [1]	41
FOTOGRAFIA 25. DAWNY BUDYNEK STAROSTWA POWIATOWEGO OB. BUDYNEK MUZEUM GÓRNICTWA WĘGLOWEGO W ZABRZU	42
FOTOGRAFIA 26. BUDYNEK DAWNEGO KASYNA, OBECNIE BUDYNEK TEATRU NOWEGO W ZABRZU	42
FOTOGRAFIA 27. BUDYNKI PAŃSTWOWEGO SZPITALA KLINICZNEGO NR 1 W ZABRZU [1]	43
FOTOGRAFIA 28. „DOM KAWALERA” PRZY UL. HAGERA 41	43
FOTOGRAFIA 29. PAŁAC W ZABRZU MIKULCZYCACH	44
FOTOGRAFIA 30. DWÓR W ZABRZU ROKITNICY	44
FOTOGRAFIA 31. TEATR NOWY W ZABRZU	45
FOTOGRAFIA 32. BUDYNEK DYREKCJI TEATRU NOWEGO [1]	46
FOTOGRAFIA 33. DAWNA DYREKCJA HUTY DONNERSMARCKA, OB. BUDYNEK URZĘDU MIEJSKIEGO W ZABRZU	46
FOTOGRAFIA 34. BUDYNEK DAWNEGO RATUSZA GMINY MIKULCZYCE – OB. PRZYCHODNIA ZDROWIA [1]	47
FOTOGRAFIA 35. SZKOŁA PODSTAWOWĄ NR 5	47
FOTOGRAFIA 36. BUDYNEK DAWNEGO HOTELU ADMIRALSPALAST	48
FOTOGRAFIA 37. KAPLICA ŚW. JANA NEPOMUCENA	48
FOTOGRAFIA 38. BUDYNEK SZKOŁY PODSTAWOWEJ I PRZEDSZKOLA NA OSIEDLU BALLESTREMA W ZABRZU ROKITNICY [1]	49
FOTOGRAFIA 39. BUDYNEK DAWNEGO PRZEDSZKOLA, OBECNIE SIEDZIBA STRAŻY MIEJSKIEJ, PRZY UL. STALMACHA 9 [1]	49
FOTOGRAFIA 40. SALE WYSTAWIENNICZE MUZEUM MIEJSKIEGO W ZABRZU [4]	54
FOTOGRAFIA 41. GRODZISKO W ZABRZU – MIKULCZYCACH [1]	56
FOTOGRAFIA 42. WIDOK NA GRÓDEK STOŻKOWATY W ZABRZU-ROKITNICY [8]	57

Bibliografia

1. Program Opieki nad Zabytkami Miasta Zabrze na lata 2019-2022 przyjęty Uchwałą nr V/41/19 Rady Miasta Zabrze z dnia 4 lutego 2019 r.
2. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/zabrze-zespol-zabudowy-dawnej-kopalni-krolowa-luiza>
3. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/zabrze-zespol-zabudowan-i-wyrobisk-chodnikowych-dawnej-kopalni-g>
4. <https://miastozabrze.pl/miasto/miasto-zabrze/>
5. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/zabrze-zespol-zabudowy-szybu-maciej>
6. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/zabrze-zespol-zabudowy-kopalni-ludwik>
7. <https://pl.depositphotos.com/stock-photos/zabrze-miasto.html>
8. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-290037>